

TANULMÁNYOK

CZIGÁNY ISTVÁN

A MAGYARORSZÁGI CSAPATOK SZEREPE A TÖRÖK ALÓLI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

„Nem kétjük szomorú szívvel ne érezne Nag[yság]tok s keg[ye]lmetek Hazánk-
nak ennyi esztendőül fogván siralomra méltó el pusztulását, s édes Nemzetünknek
ily szertelen romlását, melyet mys mint Hazánkknak ighaz Fiai szomorú szívvel, s
könyves szemmel szemlélvén kívántuk és kíványuk ma is tehetségünk szerént mun-
kálkodtunk s munkálkodgyuk is annak réghi jó állapotra minden királytul adatott,
s királyi Diplomával meg erősített réghi szép szabadságira való jutását ... Ezek
penigh minden Szent királyoktul adatott Diploma szerént megh lévén gondolkozzék
Nag[ysá]gtok s k[e]lg[ye]lmetek mindenütt szomszedségunkban ezennel meg emész-
tő Hatalmas Török Nemzetnek Contentatiója [hadakozása] felől, kitül Isten után,
csak az néki való kedv keresésünk, ha megh oltalmazhattya, s tarthatya zegény
Hazánkat...”¹ E patetikusan csengő sorokat az „Istennek Dicsőségiért, és Hazájak
szabadságiért bújdosó s fegyverben levő Úri Fő Nemesi és Vitezlő magyar rendek”
intézték 1681 májusában a Sopron városában ülésező országgyűlés résztvevőihöz.

Am e megindító levélrészlet nem csak a protestáns retorika erőnyeit csillogtatta
meg, hanem a sorok mögött a véresen komoly valóság rejlett. Az ország magyar és
nem magyar népei már több mint egy évszázada szakadatlan harcban álltak az osz-
mán hódítókkal. A XVII. század utolsó harmadában a Török Birodalom katonai
és politikai befolyása igen nyomasztóvá vált. Érsekújvár és Várad török kézre
kerültével számottevően megerősödtek a porta hadászati pozíciói. Valamilyen for-
mában szinte az ország egész területe az oszmánok érdekszférájába tartozott. Délen,
valamint az ország középső részein a török volt az úr. Apaffi Mihály erdélyi fejedele-
msége éppen úgy az oszmánok vazallusa, mint Thököly Imre felső-magyarországi
fejedelemsége. I. Lipót Habsburg császár és magyar király hatalma már csupán
a Garamtól nyugatra eső területekre, illetve a Dunántúl keskeny sávjára korlátozó-
dott.

Az a számtalanszor hangoztatott megállapítás, mely szerint Magyarország a ke-
reszténység védőbástyája, kétségtelenül sok valóságelemet tartalmaz, de az is tör-
ténelmi tény, hogy az idegen hódítás megállítását csak külföldi segítséggel lehetett
elérni.

Már a XVII. század elején csupán a magyarországi végvárvonallal fenntartása
évente 2 300 000 forintba került. Ebből az ország adóbevételei alig félmillió forintot
fedeztek.² Viszont a magyarországi oszmán uralom felszámolása több tízezres

¹ Cópia Literarum Hungarorum Exulantium Kapos 1681. május 27. Kosztolányi cs. levéltára (Csehszlovákia),
Magyar Országos levéltár (a továbbiakban: OL), Filmtár C 681. doboz.

² *Benda Kálmán*: A magyar végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején. In.: *Studia Agriensia*
3. Tanulmányok. Eger, 1983. 54–56. o.

mozgó haderő felállítását igényelte, amit csakis egy európai koalíció keretein belül lehetett megvalósítani. Jó példa erre az 1663—1664-es törökellenes szövetség, melynek megalakítását elsősorban a hadban álló országok, Velence és Magyarország kezdeményezték. A közös fellépés gondolatát a pápa és Rajnai Szövetség felkarolta, s véghez vitte a lehetőtlent, összefogta a két rivális nagyhatalmat, Franciaországot és a Habsburg Birodalmat.³

A szövetséges csapatok 1664. augusztus 1-jén győzelmet arattak Köprülü Ahmed nagyvezér seregein. Ám a vitathatatlan siker ellenére a császári udvar alig tíz nap múlva a status quo alapján békét kötött. I. Lipót császár e váratlan lépése megdöbbenést és zavart keltett Európa-szerte. A magyar királyságban és az erdélyi fejedelemségben elkeseredést, majd ellenállást szült a békekötés, mely „...a német császárnak nagy kisebbségivel, Magyarországnak pedig felette nagy kárával s romlásával” járt.⁴

Lipót császár és tanácsadói természetesen tisztán látták, hogy a vasvári béke megkötése igen heves ellenérzéseket fog kiváltani. Viszont úgy látszott, hogy a törökellenes háború a francia befolyás alatt álló Rajnai Szövetség vezetésével bontakozik ki, mely a Habsburg dinasztia számára beláthatatlan politikai és gazdasági károkat és súlyos presztizisvesztést okozott volna. A császári politikusok a magyarok háborús áldozatvállalásával is igen elégedetlenek voltak, sőt olyan vélekedések is lábra kaptak, hogy a magyarok el akarnak szakadni a Habsburg Birodalomtól, vagy más uralkodót választva, vagy pedig a törökkel szövetségben. Mindezek mellett a háború folytatása katonai okok következtében is kétségessé vált, így az udvar inkább a „népszerűtlen” béke mellett döntött.⁵

Ennek következtében a magyar társadalom igen széles rétegei újfent szembe kerültek a császári udvarral. Ellenállásuk a Wesselényi Ferenc nádor nevével fémjelzett főúri összeesküvésben öltött testet, amely 1670 tavaszán egy sikertelen felkelésbe torkollott. A felkelés bukását követő megtorlás kis- és középnemesek, végvári katonák, parasztok ezreit tette földönfutóvá, bujdosóvá, akik a Habsburgellenes kuruc mozgalom bázisát alkották. A császári politikából kiábrándult nemesi rétegek, s a vitézlő rend tagjai jobbra az erdélyi fejedelemség példáját tartották követendőnek, mely egyre inkább a török orientáció felé sodorta a bujdosók mozgalmát.

A Habsburg adminisztráció elsődlegesen az összbirodalmi érdekeket érvényesítette politikájában. Ezek a magyarországi érdekek kárára változtak, hiszen a század utolsó harmadának európai horizontú politikáját az oszmánokkal való szembenállást is meghatározó Bourbon—Habsburg ellentét uralta, különösen IV. Fülöp spanyol király halála után, amikor a Habsburg politika irányítóinak egy csoportja s spanyol trón megszerzését helyezte előtérbe.

I. Lipót és tanácsadói jól tudták, hogy birodalmuk gazdaságilag és katonailag egyaránt gyenge egy kétfrontos háború megvívásához, így, a magyar királyság érdekeit háttérbe szorítva, csupán a portával fennálló békés viszony megőrzésére törekedtek.⁶ Lényegében Lipót császár is azt az elvet követte, hogy jobb valamit a török ellenében elveszteni, mint egyetlen lépést megengedni a Habsburg ház ellen.⁷

XIV. Lajos, a nagy ellenfél, hasonlóan gondolkodott, hiszen minden veszély, mellyel a Habsburg dinasztia szembe nézett, hatalmát erősítette, s egyben lehető-

3 R. Várkonyi Ágnes: A Liga Sacra Európája. *Levélári Szemle* (a továbbiakban: *LSz*), 1986/3. sz.
4 Cseréi Mihály: Erdély története (1661—1711). (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: *Bánkúti Imre*) Budapest, 1983. 59. o.
5 Bóka Éva: Jean de Vandel Magyarországról (Párizs, 1688). *Történelmi Szemle*, (a továbbiakban: *TSz*) 1985/4. sz., 596. o.

6 Hugo Hantsch: Die Geschichte Österreichs 1648—1918. Band II. Graz—Wien—Köln, 1953. 41. o.

7 Paul Wentzke: Feldherr des kaisers Leben und Taten Herzogs Karl V. von Lothringen. Leipzig, 1943. 94—95. o.

8 Ekehard Eickhoff: Venedig, Wien und die Osmanen. München, 1970. 338—339. o.

séget jelentett arra, hogy a majdani spanyol örökséget megszerezze.⁸ E célt szolgálta az úgynevezett „reünosi kamarák”, támogatták az oszmánok Habsburg-ellenes terveit, s a magyarországi kuruc mozgalmat. A „napkirály” terjeszkedő politikája számos sikert könyvelhetett el a nyolcvanas évek elejére. A nymwegeni békeben (1678) XIV. Lajos megszerezte Spanyol Németalföld jelentős részét, a Rajna menti területeket, sőt Strassbourg 1681 szeptember végén történt elfoglalásakor I. Lipót császár beérte a szóbeli tiltakozással. Mindezek alapján a nyolcvanas évek elején a Habsburg Birodalom meggyöngülni látszott. Lipót császárt, mint a Német—Római Birodalom fejét, sorozatos terület- és presztizisvesztések érték, éppen azokon a területeken és éppen ott, ahol támaszt keresett és remélt az oszmán hódítókkal szemben. Erőit jelentős mértékben lekötötte a francia hegemon törekvések elleni harc, ám az akkor még békés Török Birodalom szemmel láthatóan háborúra készült.

Arra azonban szinte senki sem számított, hogy az oszmán hadak 1683. szeptember 13-án Bécs alatt olyan súlyos vereséget szenvednek, és olyan kedvező külpolitikai fordulatok állnak be, melyek lehetővé tették a másfél évtizedig elhúzódó törökellenes felszabadító háború megvívását. Ennek eredményeként a Temes-vidék és Belgrád kivételével Magyarország felszabadult az oszmán uralom alól. Az ország területének egésze bekapcsolódhatott a Habsburg Birodalom gazdasági és társadalmi vérkeringésébe, amely ha nem is képviselte Európa nyugati részének dinamizmusát, de mindenképp kedvezőbb kereteket adott a fejlődésnek mint a Török Birodalom.

Természetes, hogy a területileg és politikailag megosztott, gazdaságilag fejletlen magyar királyság katonailag és politikailag egyaránt alárendelt szerepet játszhatott a török ellenes háborúban. Véleményünk szerint e kérdéshez az ország hadipotenciáljának vizsgálatával kell közelíteni. Eközben természetesen nem feledkezhetünk meg a politikai motívumokról, s a gazdaság meghatározó szerepéről, de arról sem, hogy az ország fegyveres ereje milyen mértékben felelt meg a korszak hadügyi követelményeinek.

Egy ország hadipotenciáljának igen jellemző paramétere területének hadállító képessége, vagyis a fegyveres erőnek a lakosság számhoz viszonyított aránya. Ennek meghatározása a XVII. század utolsó harmadában igen nehéz feladat, miután Magyarország népességére vonatkozóan nagyon szélsőséges eredmények láttak napvilágot a két és félmillió és négy és félmillió lélekszám között.⁹ Nemcsak az értékelhető források viszonylag korlátozott száma okoz gondot, hanem az is, hogy a paraszti lakosságnak és a nemességnek az adózási rendszert kijátszó törekvései következtében az összeírások rendkívül torz képet mutatnak, s az adatokat szigorú forráskritikának kell alávetnünk.¹⁰ A meggyöngült, vagy alig funkcionáló központi hatalom nem is volt képes az adózók összeírására. Emellett a földbirtokosok jobbágyaik jelentős hányadát eltagadták az adószedők elől. Nagyobb hadjáratok idején a falvak lakossága sokszor erdőbe, mocsaras helyekre menekült, ahol néha több hónapot is eltöltöttek. Ha eközben érkeztek az összeíró biztosok, a helységet természetesen üresen találták. A legújabb demográfiai kutatások azonban azt is kimutatták, hogy a „deserta” megjelölés nem feltétlenül a helység lakatlan voltát jelentette, hanem például azt is, hogy különböző okok következtében — háborús pusztítás, rossz termés, újratelepülés — a lakosok nem voltak adófizetésre kötelezhetőek.¹¹ Viszonylag régebben ismert az is, hogy a dézsmaösszeírások inkább a társadalmi változásokat

⁹ *Acsády Ignác*: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Budapest, 1986. 35. o.; Magyarország történelmi demográfiája (Szerk.: *Kovácsics József*) Budapest, 1963. 150. o.

¹⁰ Magyarország története, 1526—1686. 3. k. (Szerk.: *Pach-Zsigmond Pál*—*R. Várkonyi Ágnes*) Budapest, 1985. 938. o.

¹¹ *Dávid Zoltán*: Az 1692. évi összeírás forrásértéke. In.: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve. IX. (Szerk.: *Gazdag István*) Debrecen, 1982. 118—119. o.; *Bársony István*: Bihar megye adózó népessége a XVII. században. Magyar Történelmi Tanulmányok XVI., 1984. 7—8. o.

mutatták, semmint a népesség reális nagyságát. Báránd esetében az 1692. évi portális összeírás 15 család meglétét jelezte, viszont az ugyanebben az évben kelt dézsmajegyzék öt juhosgazdájából három nem szerepel a portális összeírásban.¹² Ugyancsak a különböző adóösszeírások bizonytalan eredményeire utal az is, hogy míg 1692 őszén Kabán 156, Bárándon mintegy 60 lakost írtak össze, addig az említett településekről alig két év múltán a tatárok 230 illetve 100 embert hurcoltak el.¹³

Éppen ezért a legutóbbi évek demográfiai kutatásai rámutattak arra, hogy az oszmán uralom éveiben a népességfejlődésben inkább a stagnálás volt a jellemző, s nem a fogyás. Mint már utaltunk rá, a háborúk elől a falvak népessége erdőkbe és mocsarakba menekült, de egy jelentős részük északra húzódott: a biztonságosabbnak vélt váruradalmaiban, vagy a mezővárosokban keresett menedéket. Ennek eredményeként a mezővárosok lélekszáma igen megnövekedett. Debrecen lakossága már a XVII. század hetvenes éveiben elérte a 15 000 főt, míg ez idő tájt Szeged 6000, Berettyóújfalu 1800 lakost számlált.¹⁴ Figyelemre méltó tény például, hogy a végvári vonalon fekvő murányi váruradalomban az 1670-es évek elejéig a lakosság folyamatos gyarapodását tapasztaljuk.¹⁵ Hasonló tendencia érvényesült Balassagyarmat és Buják váruradalmában. Különösen Buják várának esete figyelemre méltó, mely a hozzá tartozó falvakkal együtt 1663-ban török uralom alá került, de a települések elnéptelenedése nem regisztrálható.¹⁶ Tiszafüreden a harcok következtében csak rövid időre néptelenedett el, mivel 1691-ben már újra adózott. Tiszafüreden 1696-ban 90, 1701-ben már 156 adózó jobbágyháztartást tartottak nyilván.¹⁷

Bár a magyarországi lakosságszám meghatározására irányuló kutatások még kezdeti stádiumban vannak, véleményünk szerint a háborús időszakok népességcsökkenése korántsem volt olyan nagy mérvű, s a veszteség a békés időszakokban kiegyenlítőddött. Egyes számítások szerint például a hadjáratok és portyák által igencsak megtépázott Bihar vármegye népessége 1692-ben 100—115 000 fő körül mozgott.¹⁸ Ezért elmondható, hogy a magyarországi populáció száma a XVII. század nyolcvanas éveinek elején elérhette, sőt valamelyest meghaladhatta a négy milliót.¹⁹ A visszafoglaló háború pusztításait, majd a Rákóczi szabadságharcnak a polgári lakosság veszteségeit is beleszámítva közel nyolcvanezer áldozatát és a pusztító pestisjárvány majd négyszázezer halottját, úgy tűnik, a természetes szaporodás és az egyre erősödő betelepítési hullám a XVII. század húszas éveinek elejére már pótolta. Alig egy évvel a Rákóczi szabadságharc után már igen sok telepés érkezett. Károlyi Sándor feleségét, Barkóczy Krisztinát arról értesítette 1712 nyarán, hogy Svábföldről több mint nyolcvanezren jönnek Magyarországra.²⁰

A magyarországi népesség a XVII. század nyolcvanas éveinek elején területileg négyfelé szakítva, politikailag és vallásilag megosztottan, olykor magában is meg hasonlottan élte meg az újabb nagy törökellenes háborút. A magyar királyságnak a törökellenes visszafoglaló háborúban betöltött szerepe vizsgálatakor figyelembe kell vennünk az ország hadállító képességét is. Ez elsősorban a lakosságszám függ-

12 Báránd története és néprajza. (Szerk.: *Balassa Iván*) Báránd, 1985. 49. o.

13 *Gonda Ferenc*: Kaba története. Kaba, 1981.; Báránd története és néprajza: 49. o.

14 Debrecen története 1693—1848. 2. k. (Szerk.: *Ránki György*) Debrecen, 1981. 16—20. o.; Szeged története. A kezdetektől 1686-ig. 1. k. (Szerk.: *Kristó Gyula*) 680. o. Szeged, 1985.; Berettyóújfalu története. (Szerk.: *Varga Gyula*) Berettyóújfalu, 1981. 152. o.

15 *Ila Bálint*: Gömör megye. I. A megye története 1773-ig. Budapest, 1976. 353—356. o.

16 Balassagyarmat története 896—1962. (Szerk.: *Balogh Sándor*) Balassagyarmat, 1977. 37. o.; *Pálmány Béla*: Végvárok Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korában (1663—1703). A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII. Salgótarján, 1986. 37. o.

17 *Nemes Lajos*: Adatok Tiszafüred gazdasági és társadalmi életéhez. Zounuk 1. (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 1.) Szolnok, 1987. 53—54. o.

18 *Dársony István*: i. m. 45. o.

19 *Welmann Imre*: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Budapest, 1979. 13. o.

20 Károlyi Sándor Barkóczy Krisztinának. Pozsony, 1712. július 14.; *Vonház István*: A szatmár megyei német telepítés. Pécs, 1931. 188. o.

vénye, de jelentős szerepet játszanak benne a haderő minőségi paraméterei, mint a képzettség, a fegyverzet és a fegyelmi viszonyok. Emellett nem lebecsülendő hatása lehet a fegyveres erő működésére katonáinak politikai hitvallása, gazdasági és társadalmi mentalitása.

Esterházy Pál nádor 1682 márciusában készült tervezetében az oszmánok elleni háborúban a főnemesek, főpapok és vármegyék bandériumaiból 9180 gyalogosra és 3600 lovasra számított. A végvári katonaság létszámát ebben az időben már folyamatosan emelték. Így csupán a győri generalátus területén egy 1682. szeptember 10-én kelt kimutatás szerint 959 huszár, 1300 hajdú, 64 tüzér és 26 önkéntes szolgált. Viszont a főleg zsákmányra felfogadott katonaság létszámadatait nem ismerjük.²¹ Az 1682-es esztendő július havában egy császári jelentés az ellenség, vagyis a „kuruc király”-nak nevezett Thököly Imre gróf erejét 8000 lovasnak és 4160 gyalogosnak mondja.²² Egy évvel később a királyi Magyarországról mintegy 17 000 lovas és 8600 gyalogost kívántak hadba hívni az oszmánok ellen. Ebből mintegy 15—16 000 fő eleget is tett Esterházy Pál nádor parancsának. Ugyanakkor az oszmánokkal szövetséges Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének fegyveres ereje, nem kis részben a királyi haderő átállításának eredményeként, közel húszezer főre emelkedett. Apaffy Mihály erdélyi fejedelem hozzávetőlegesen 15 000 katonával csatlakozott Kara Musztafa seregéhez.²³ Ezt a mintegy 45—50 000 főnyi katonaságot zömében a török uralomtól mentes, alig több mint három milliós országrészről toborozták.²⁴

Kérdés viszont, hogy a hadállítás lehetőségeit milyen mértékben merítették ki a korabeli Magyarországon. Erről az erőfeszítésekről csak akkor kaphatunk reális képet, ha adatainkat összevetjük Európa más országainak hasonló paramétereivel. A töröktől szintén állandóan fenyegetett lengyel királyság az 1678—79-es háború idején a közel nyolc millió lakosból 55 000 katonát állított ki. Korabeli vélemények szerint a haderő létszámát már csak általános felkelés meghirdetésével lehetett volna tovább emelni. Sobieski lengyel király 1683-ban a Habsburg uralkodó megsegítésére 45 000 katonát mozgósított, s a különböző helyőrségekben 5—6000 embert hagytak hátra.²⁵ Európa ekkor legnépesebb állama, a tizenkilenc milliós Franciaország 260 000 főnyi hadsereget tartott fenn. A politikailag és katonailag ezekben az évtizedekben megerősödő, közel tizenhat millió lelket számláló Orosz Birodalom 130 000 fős haderővel rendelkezett. Viszont az egykor szebb napokat látott hét milliós Spanyol Monarchia hadserege már csak 70 000 katonára rúgott. Területéhez és népességéhez viszonyítva a legnagyobb létszámú fegyveres erőt Hollandia mondhatta magáénak. A hat millió lakost számláló Németalföld, fejlett gazdasági és pénzügyi erőforrásaira és a jól kiépített hadi gazdálkodási rendszerére támaszkodva, több mint százezer főnyi hadsereget tudott korszerűen felszerelni, kiképezni, fenntartani.²⁶

Amennyiben elfogadjuk a demográfiai kutatások azon legújabb eredményét, mely szerint Magyarország lakossága a XVII—XVIII. század fordulóján négy millió körül mozgott, akkor elmondható, hogy egy 45—50 000 fős haderő kiállítása és viszonylag hosszabb idejű fenntartása az adott lehetőségek maximális kihasználását jelentette. Igaz, a parasztság hadba hívásával ennél lényegesen nagyobb létszámú

21 *Catalogus Militum ... Bécs, 1682. március 20. Esterházy Pál nádor iratai* OL P 125. Filmtár 4736 doboz; A győri főkapitányság katonaságának mustrája. Győr, 1682. szeptember 10. Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv (a továbbiakban: HHStA KA) Alten Feldakten 6. fasc. 187. cs. 664—665. o.

22 *Specification der Tököllischen Reiterrei. Terebes, 1682. július. HHStA KA Alten Feldakten 6. fasc. 187. cs. 639. fasc.; Numerus Militum 1683. marty. 26. OL P. 123. Esterházy Pál nádor iratai. 4736. doboz.*

23 *Nagy László: „Kuruc életünket megállván csináljuk.” Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1983. 105. o.*

24 *Kovácsics: i. m. 133. o*

25 *Jan Wimmer: Vieden 1683. Warszawa, 1983. 84. o.*

26 Erről a témáról összefoglalóan: *Geoffrey Parker: The „Military Revolution” 1560—1660—a Myth? The Journal of Modern History, 1976/2. sz.; uő: Europe in Crisis. Glasgow, 1982. 23. és 70. o.*

hadsereget lehetett volna kiállítani, de a munkaerő ilyen tömeges méretű kivonása a termelésből zavarokat okozott volna, hosszabb távon pedig a feudális gazdaság megroppanását eredményezhette. Ennek számos jelét tapasztalhatjuk majd alig két évtized múltán a Rákóczi szabadságharc idején, amikor a hatalmasra duzzasztott fegyveres erő anyagi ellátása gyakorlatilag megoldhatatlanná vált, az újratermelésben pedig igen komoly zavarok keletkeztek.²⁷

A magyar királyság hadipotenciálját a katonaság létszámán kívül meghatározta fegyveres erejének minősége is. Ez pedig köztudottan az illető állam gazdasági erejének függvénye. Jelen tanulmányunk nem vállalkozhat ugyan arra, hogy mélyrehatóan elemezze a magyarországi hadügy gazdasági hátterét és a török ellenes felzabardító háborúnak az országra gyakorolt gazdasági hatásait, de felvillantjuk a hadügyi fejlődés olyan anyagi, és pszichikai momentumait, melyek alapvetően meghatározták a magyarországi katonaság helyét és szerepét a szövetséges hadakon belül.

A XVI. és XVII. században viharos gyorsasággal kiépülő új világgazdasági rendszer, a technikai és technológiai fejlődés által dinamizált gazdasági növekedés átformálta a hadviselést. Az úgynevezett „hadügyi forradalom” nyomán a háború dimenziói térben, időben és anyagi vonatkozásokban egyaránt kiterjedtek. A XVII. században a hadseregek létszáma folyamatosan emelkedett, s a század végén már több tízezer főből álló hadseregek csaptak össze. Kiképzésük, felszerelésük, ellátásuk óriási anyagi áldozatokat követelt az államoktól, utánpótlásuk pedig olykor áthidalhatatlan akadályokba ütközött. Különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy már a század elején az egy katonára jutó bagázsia mennyisége elérte a fél tonnát.²⁸

A fejlett nyugat-európai hadseregeknél, ahová a szövetséges csapatok zöme tartozott, a fő fegyvernemet a gyalogság alkotta. Csaták alkalmával három, vagy hat soros felállást alkalmaztak. Formációit a hézagmentes tűzvezetés érdekében az új erődítmények mintájára alakították ki. A tűzfegyverek technikai tökéletesedése, valamint a nyolcvanas évek második felétől fokozatosan elterjedő szurony alkalmazása jelentősen megnövelte a gyalogság tűzerejét, tűzgyorsaságát, s ennek nyomán ütőképességét. A lovasság a hadműveletekben gyakorlatilag alárendelt szerepet játszott. Egységeik döntő többségükben nehéz vértesekből, illetve gyalogos harcra is kiképzett dragonyosokból álltak. Ezek főleg a szárnyakon támogatták a gyalogság hadmozdulatait, de adott esetben — egy-egy koncentrált rohammal — csatákat eldöntő tényezővé válhattak, amint ez 1685-ben a tháti, 1687-ben a nagyharsányi, 1689-ben a grabovac-batocini és 1691-ben a szalánkeméni ütközetekben történt. Könnyűlovassággal kiegészítve felderítésre rajtaütésekre, a táborok és az utánpótlási vonalak biztosítására alkalmazták őket, de részt vettek az általános rohamokban is.

A nyugat-európai reguláris katonaság igen kemény kiképzésben részesült. Ennek eredményeként a katonák elsajátították a fegyverkezelés, a mozgás és a tüzelés bonyolult manővereit. A zsoldos hadsereg olyan jól begyakorlott, nagy pszichikai állóképességgel rendelkező embereket igényelt, akik a harcban, a borzalmak poklában is úgy viselkedtek, akár egy fogaskerék a gépezetben. Ezeknek az elvárásoknak a sajátos gazdasági és társadalmi körülmények miatt a magyarországi katonaság többnyire nem felelt meg. Taktikájukban ugyan magas fokon alkalmazták a lovassággal történő gyors manőverezést, de hiányzott belőlük a harcászati állóképesség, mely alkalmassá tette volna a magyar alakulatokat az úgynevezett zárt rendű hadvise-

²⁷ Erről a kérdésről l.: *Maksay Ferenc*: A parasztok a termelésben és hadseregben; In.: *Európa és a Rákóczi szabadságharc*. (Szerk.: *Benda Kálmán*) Budapest, 1980. 167—171. o.

²⁸ *Geoffrey Parker*: The „Military Revolution” 1560—1660—a Myth? *The Journal of Modern History*, 1976/2. 209. o.

lésre. Ez annál is inkább nyomasztó problémává vált, mivel a könnyű és avult fegyverzetű lovasságot csekély létszámú, rossz és hiányos fegyverzetű könnyűgyalogság támogatta, amely messze elmaradt a kor kiképzési és taktikai követelményeitől.

Paradox módon a hadügyi fejlődés „perifériájára” szorult magyarországi katonaság legfőbb erénye mégis abban állt, hogy — fegyvernemi jellegéből és képzettségi színvonalából fakadóan — a mesteri fokra fejlesztett ún. „aprólék” harcmodor jelentősége hallatlanul megnövekedett. Ugyanis a hadügyi fejlődés „centrumát” képviselő nyugat-európai hadseregek mozgása, létszámuk felduzzadása és a gyalogsági taktika prioritásának következtében, igen lelassult. A nagyságrendekkel megnövekedő utánpótlási igények meghaladták a korabeli szállítási technika és úthálózat kapacitását. Ezért a nyugat-európai hadseregek a gyorsan manőverező könnyűlovas egységek számára igen sebezhetővé váltak: ezek állandóan veszélyeztették az utánpótlást, gyors rajtaütéseikkel pedig érzékeny veszteségeket okoztak a harcoló erőknek.

A Habsburg hadvezetés 1693 nyarán azzal bízta meg Bercsényi Miklóst, hogy egy gyalogos „s más lovas Regimentet” fogadjon, „s még augusztusba föl menne vélek az Impériumba, mert Prinz Loi [Bádeni Lajos őrgróf] azt írta eő Főlségének, hogy ha küld eő Főlsége két vagy három Magyar Regimentet, meg győzi bizonyosan a Franciat.”²⁹

Az oszmánokkal szemben ugyancsak sikeresen tudta alkalmazni a császári hadvezetés a magyarországon toborzott egységeket. Hiszen a Török Birodalom haderejének taktikai, fegyverzeti, sőt még fegyelmi viszonyai is számos rokon vonást mutattak a magyarországi katonaságéival.

Az ellenséges erők zömét a félnehéz és a könnyűlovasság alkotta. Bár legütőképesebb egységeiket változatlanul a janicsárok képezték, de korábbi morális és harcászati fölényüket elvesztették. A janicsárok mellett a gyalogosok nagyobb hányadát jobbára az erőszakkal toborzott katonaság alkotta, amelynek harcértéke igen csekély volt. A török hadsereg fegyverzete mindinkább elavult; kis számban megjelennek ugyan a korszerű fegyverek is, mint például a kovás puská, sőt Bécs ostromakor a szurony, de a tűzfegyverek zöme súlyosabb és hosszabb, ezáltal nehezebben is kezelhető, mint az európai típusok.³⁰ Luigi Ferdinando Marsigli, a császári hadseregben szolgáló híres olasz származású hadmérnök és térképész I. Lipót császár számára 1683-ban terjedelmes emlékiratot készített a török hadsereg állapotáról. Ebben, a szemtanú hitelességével, a következőket írta a török haderő fegyverzeti viszonyairól: „A tűzfegyver ázsiai és európai seregekben egyaránt kevésbé használatos, s végképp nem élnek vele az ázsiaiak és tatárok, ... Fegyvereik rendje áttekinthetetlen, mivel ki-ki belátása szerint kaphat puskához vagy pusztá kardhoz, lándzsához (de nincsenek — fegyvernemek szerint — elosztva, mint nálunk szokás), s megfigyelve, hogy ütközetekben ebből jókora fejtelenség támad...”³¹

Az oszmán hadvezetés az ütközetekben továbbra is nagyszámú lovasságának elsőprő erejére épített, s ilyen módon próbálták megtörni az ellenfél erejét. A nyugat-európai hadseregekkel ellentétben a törökök nem alkalmazták a tüzérfő fokozott kihasználását biztosító vegyes harcrendet, és szinte teljes mértékben hiányzott a lovasság és gyalogság tervszerű együttműködése. Így a török hadvezetés a roham kudarca esetén legütőképesebb egységeit jobbára merev, fanatikus védelemre kár-

²⁹ Knekovich András Nadasdy Ferencnek. Vienna, 1693. július 9. OL P. 507. Nadasdy cs. lt. Levelezések B. II. 27. cs. 23. sz.

³⁰ Fodor Pál: Janicsárok, szpáhik. *História*, 1986/3—4. sz., 26. o.; Thomas M. Barker: Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683. Graz—Wien—Köln, 1982. 197—198. o.; Ömer Lütfi Barkan: A 16. századi árforradalom a Közel-Kelet gazdaságtörténetében. *Világtörténet*, 1987/2. sz., 70—71. o. Josef Borus: Moderne Militärtechnik und alte Kriegswaffen in den Türkenkriegen 1633—1698. In.: Internationaler Kongress für Militärgeschichte. Wien, 6—10. Juni 1983. 416—417. o.

³¹ Luigi Ferdinando Marsigli gróf tapasztalatai a török hadsereg és Buda állapotáról 1683-ban. In.: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította: Szakály Ferenc) Budapest, 1986. 71. o. (a továbbiakban: Luigi Ferdinando Marsigli gróf tapasztalatai...)

hoztatta.³² A szemtanú Marsigli erről ekképpen írt: „A támadás ... a töröknél a legfontosabb és leglátványosabb hadművelet: erről bizonyosságot szereztem a Rába menti ostrom s egyéb rohamok alkalmával, midőn Felséged szolgálatában ezek vasra vert tanúja voltam; mivel azonban a keresztény tüzéség erejével, szilárd hadrendjével szemben fegyelmetleneknek, ziláltaknak bizonyultak, óhajtott előnyeiket nem tudták kihasználni, tartós ellenállásra vadságuk, harci dühük és műszaki felkészültségük színvonala miatt képtelenek voltak.”³³

A királyi magyarországi hadereje a törökellenes visszafoglaló háborúban egy hasonló harcmodorú, fegyvernemi összetételű és viszonylag korszerűtlen fegyverzetű ellenféllel vette fel a harcot. Ilyen körülmények között hasznos kiegészítő elemévé váltak az oszmán erőknél lassabban mozgó császári csapatoknak. Nagyobb összecsapásoknál eredményesen alkalmazták a magyarországi egységeket a török lovaság rohamának megállítására, majd az ellentámadásra és az üldözésre. Bár a könnyűlovaság fegyelme és harcászati állóképessége sok kívánni valót hagyott maga után, hiánya mégis súlyos gondokat okozott, mint például 1687-ben a nagyharsányi ütközetben. Gaetano Bonomo páter, aki Miksa Emánuel bajor választófejedelem gyóntatójaként részt vett a hadjáratban, naplójában igen tömören foglalta össze a magyar könnyűlovasok erényeit s hibáit: „A mi lovasságunk nagyon fáradt volt az egésznapos megerőltetéstől. Mivel az embereknek nem jutott se pihenés, se élelem, az ellenség nagy része kereket oldhatott. Akkor tudták meg, milyen hasznos lett volna, ha a hadseregben bizonyos számú huszár is lett volna, mert azok olyan kiválóan alkalmasak az ellenség üldözésére, mint amilyen kevésbé alkalmasak azzal rendezetten és keményen szembeszállni.”³⁴

Várak körülzárására, rajtaütések végrehajtására és helyőrségi szolgálatra egyaránt használták a magyarországi katonaságot. Ostromok alkalmával előszeretettel osztották be a hajdúkat a rohamoszlopok élére. Könnyűfegyverzetűek lévén hamar felértek a falakra, azok tetején megvetették a lábukat, megvárták nehézfegyverzetű társaikat, s velük együtt próbálták távozásra kényszeríteni a védőket. Ez természetesen jelentős embervesztéssel járt, de azzal a dicsőséggel, hogy számos alkalommal elsőnek tűzhették ki a falakra a csapat zászlaját, mint például a Fiath János által vezetett hajdúk az esztergomi rondellára.³⁵ Esterházy János mintegy kétezer hajdúja 1686. július 27-én a budai vár ellen intézett általános roham alkalmával azt kapta feladatul, hogy a meredek keleti oldalon elterelő támadást hajtson végre, az északi és déli oldalakon küzdők tehermentesítésére. E veszélyes hadműveletben a hajdúegységek közel egyharmada megsemmisült. Kürtössy István esztergomi kapitány két nap múlva arról értesítette Balassa Ádámot, hogy „Az Bastiakrul el verven az poganságot, mind Matias Király Palotai felől, mind a Zidó Uca felől már az Bastiakra vonván az mieink agyúit, onnet lövik az Hazakba confugialt Poganságot ... Énis a' Magyar Gyalogsaghal itt a' Varason vagyok, miközülünk is már feles veszet ...”³⁶

A magyar csapatokat természetesen nem holmi nemzeti gyűlölködésből irányították a veszélyes vállalkozásokra, hanem elsősorban rideg katonai megfontolásokból. Azon harcászati elvet érvényesítették, mely szerint szükség esetén mindig a haderő értéktelenebb részét kell feláldozni, tekintet nélkül annak nemzeti hovatartozására. A magyarországi katonaságot harcértékük alapján másodvonalbeli fegyveres erőként (ún. „national miliz”-ként) kezelték harctéri alkalmazásukban és javadal-

32 *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata (1664. VIII. 1.) In.: Szentgotthárd Helytörténeti, művészettörténeti, helyismereti tanulmányok. (Szerkesztette: *Kutnár Lajos, Szabó László*) Szombathely, 1981. 130—131. o.

33 *Luigi Ferdinando Marsigli* gróf tapasztalatai... 76. o.

34 *Nagy Lajos*: Részletek páter Gaetano Bonomo, Miksa Emánuel gyóntató papjának naplójából (187). In.: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686—1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. (Szerkesztette: *Szűcs László*) Pécs, 1987. 236. o. (a továbbiakban: Budától-Belgrádig).

35 *Károlyi Árpád—Welmann Imre*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1936. 386—387. o.

36 Kürtössy István Balassa Ádámnak. Buda, 1686. július 29. OL P. 1760. Balassa cs. lt. 4. sz. 695 fol.

mazásukban egyaránt. Annak ellenére, hogy a magyar erőket miliciaként kezelték, Lotharingiai Károly és Bádeni Lajos őrgróf számtalanszor sürgette magyar huszár ok és öreg harcedzett hajdúk felfogadását.³⁷ Sőt Bádeni Lajos, aki igen gyorsan felismerte a könnyűlovasság alkalmazásában rejlő előnyöket, csak azzal a feltétellel fogadta el a rajnai hadsereg főparancsnoki tisztét 1692 őszén, ha tízezer könnyűlovast vihet magával.³⁸

A magyarországi katonasággal szembeni averzió, úgy véljük, elsősorban nem katonai, hanem politikai indokokból táplálkozott. Közismert tény, hogy a királyi Magyarország fegyveres erőinek hol kisebb, hol nagyobb hányada részt vett a század Habsburgellenes küzdelmeiben, s ha vallási, politikai, vagy éppen gazdasági érdekeik úgy kívánták, gyakorta váltottak tábort a Habsburgok, az erdélyi fejedelmek vagy a kurucok között. Tették ezt szoros vagy laza szövetségben a törökkel, nem nélkülözve annak aktív támogatását sem. Tették ezt egy olyan korszakban, amikor az oszmánoktól való félelem áthatja egész Európát. Színdarabok, prózai művek, röpiratok százai foglalkoztak az oszmánok elleni küzdelemmel, lett légyen az a Mediterráneumban, Ukrajna síkságain vagy Magyarországon. Persze a félelem és a rettegés kölcsönös volt. Egy 1663-ban elfogott török katona kihallgatása során elmondta, hogy az oszmánok legalább annyira félnek a keresztényektől, mint azok őtőlük.³⁹ Ám paradox módon ezekben az évtizedekben az európai politikát a Habsburg—Bourbon hatalmi vetélkedés uralta, melynek tétje a kontinentális hegemonia megszerzése. Színtere a Rajna vidéke és Észak-Itália. Az oszmánok elleni védelem hatalmas összegekbe került az állandóan pénzzavarral küzdő udvar számára. Eközben a magyar királyság nemességének és fegyveres erejének jelentős része szimpatizált a Habsburgellenes törekvésekkel, ha nem is támogatta azokat. Ezért az udvar tartósítani igyekezett a törökkel megkötött békét, mely ekkor még az ellenfél számára is kedvező volt.

Nádasdy Ferenc országbíró már 1659-ben eképpen jellemezte Magyarország kiszolgáltatottságát: „Mégfogyatkoztunk tagjainkban előttünk járóink lévén holtak, érzéketlenek: egynehányan erőtlének vagyunk, a többinek nincs egy akaratja, érezzük a fájdalmat, orvoslást nem találhatunk, mert más nincsen, hanem az, mely a kereszténységgel ellenkezni láttatnék: Ha mindnyájan a pogány alá adnának magunkat”.⁴⁰ E gondolat, mely több mint egy évtized múltán kap igazi valóságtartalmat, a kölcsönös bizalmatlanság és szembenállás talpköve lett. A század magyarországi politikusai a nemzet fennmaradásának érdekében valóságos kötéltáncot jártak a két nagyhatalom között. Pedig a politikai érdekek és ellentétek egymást átfedő és elfedő sűrű szövvényében maguk a kortársak is nehezen igazodtak el. Egyesek szerint Thököly Imre felső-magyarországi fejedelem dolga „János formájában van... a török császár előtt”. Ugyanakkor „a kuruc király” olyan tervekkel is kacérkodott, amely szerint egy nemzetközi koalíció keretein belül hajlandó a törökök elleni küzdelemre.⁴¹ Az erdélyi fejedelemség ugyancsak fortélyosabbnál fortélyosabb eszközökkel küzdött viszonylagos önállóságának megőrzéséért. Jellemző példa erre Vajda László erdélyi diplomata 1683-as évi bécsi küldetése, amikor az év első felében még azzal a megbizatással ment a császárvárosba, hogy a két nagyhatalom között közvetítsen, de az oszmánok kahlenbergi vereségét követően már a Habsburg udvarhoz való közeledésről tárgyalt.

A magyarországi politika e sajátos kettőssége a Habsburg kormányzat exponensei előtt jórészt érthetetlen maradt. Így az európai horizontú birodalmi politika és

37 Takáts Sándor: Kísérletek a magyar haderő felosztására. *Századok* (a továbbiakban: Sz) 1904. 225 o.

38 Otto Flake: Türkenlouis Gemälde einer Zeit. Berlin, 1937. 228. o.

39 R. Várkonyi Ágnes: Török—magyar végvári rendszer és Buda ostroma. In.: Magyar és Török végvárak 1663—1684. *Studia Agrimensia* 5. (Szerk.: Bodó Sándor és Szabó Jolán) Eger, 1985. 7. o.

40 R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénusz. Budapest, 1987. 77—78. o.

41 Magyarország Története. 1526—1686. III. k. 1266. o.

a sajátos, partikuláris érdekekkel sűrűn átszőtt magyarországi érdekek ellentétei feloldhatatlanná váltak. Ennek következtében mindkét oldalon évtizedekre a gyanakvás és a bizalmatlanság rögzült, s a szemben állók jelentős csoportjai a kuruc mozgalom keretei között, fegyveresen is szembeszálltak az udvar politikájával. A magyar—Habsburg politikai válság csúcspontját kétségtelenül 1683 nyarán érte el, amikor, ha egy történelmi pillanatra is, a császári hatalom gyakorlatilag megszűnt létezni a magyar királyság területén. A július elején még a nádor parancsnoksága alatt álló katonai erő nagy része Thököly Imre mellé állt, s a királyi magyarország birtokosságának döntő zöme meghódolt a török csapatokkal előrenyomuló kuruc fejedelmi biztosoknak. Ilyen körülmények között nem maradt számottevő fegyveres erő a Habsburgok oldalán. A Pozsony, Győr és Komárom falai között rekedt magyar katonákon kívül csak a határszéli várban és városban, valamint Lotharingiai Károly herceg felmentő seregének kötelékeiben készülődött néhány száz magyar vitéz Mohamed fanatikus harcossai ellen.

A magyar társadalmat 1683 nyarán nehezen múló sokkhatás érte, amely sokáig kölcsönös bizalmatlansággal terhelte meg a törökellenes visszafoglaló háborút. Esterházy Pál nádor 1683 június utolsó napján I. Lipótnak írott levele kitűnően példázta az ország kiszolgáltatottságát és a keserű választás dilemmáját: „Én itt állok katonaság nélkül, az ellenség előtt... könyörög tehát lakossága általam mint nádor és közbenjáró által Fölségednek: méltóztassék neki tudtára adni, mitévők legyenek e végveszélyben? s ha képes Fölséged a lakosokat megoltalmazni, vagy sem? Ha igen, úgy mihamaribbi oltalomért esedeznek: mert az ellenség küszöbünkön áll s mármár reánk tör, eltapos bennünket; ha pedig nem: akkor nevegye nekik Fölséged rossz néven, ha az időkhöz szabván magokat s a kénytelenség tanácsára hallgatván, magok, nejeik és gyermekeik megmaradásáról gondot viselendők, — Thököly hatalmának hódolnak.”⁴²

Úgy véljük, hogy a magyarországi katonaság létszámának nagyságát, a szövetséges haderőn belül nagyságát az anyagi lehetőségek mellett elsősorban a Habsburg udvarral való pillanatnyi politikai viszony határozta meg. Éppen ezért a jelenleg rendelkezésünkre álló meglehetősen szórványos létszámadatok és utalások alapján, megpróbálunk hozzávetőleges képet nyújtani a magyarországi haderő létszámviszonyainak változásairól.

I. Lipót császár 1683 elején igencsak szorult helyzetben volt. Absolon Dániel, Thököly Imre európai látóköri diplomatája már tavasszal reális helyzetértékelést adott Teleki Mihály erdélyi fejedelemnek. Értesülései szerint „az Coniunctio armorum a Csásár [I. Lipót] és a Respublika [a lengyel királyság] között véghez ment volna;... A Császár Pruk nevő Varosanal mustralattatya Hadait a maga jelen létében, nagy Armadanak írjak lenni, noha az Imperialis Statusok [birodalmi rendek] segítséget nem adtak; tartvan Francia királytól a ki minden erejével Lotharingiába jü. A Svéciai confoederalt a Csaszarral, mire nézve recudalt legyen a Franciatul, nem tudom: okát nem is penetralhatom. Már a Németh tellyessegessen kétségben esset a békességh felöl; s fegyvert készít;”⁴³

Tavasszal Esterházy Pál nádor is hadba hívta az ország fegyveres erejét. Április végén magyar hadak 6713 lovast és 2515 gyalogost számláltak, de ide várták még Trencsén vármegye, az esztergomi érsek és káptalan, valamint a győri, nyitrai, veszprémi és váci püspökök bandériumait, akik az év elején 330 lovast és 210 gyalogost ajánlottak meg a török elleni háborúra. A dunántúli végeken pedig Batthyány Kristóf és fia Ádám, valamint Draskovich Miklós országbíró mintegy hatezer fegy-

⁴² *Thaly Kálmán*: Az 1683-iki táborozás történetéhez. Budapest, 1883. 18—19. o. (A továbbiakban *Thaly*: A: 1683-iki táborozás.)

⁴³ Absolon Dániel Teleki Mihálynak. *Lőcse*, 1683. április 19. OL P. 1238. Teleki M. Gyűjtemény, 7. doboz 2. fol.

veressel rendelkezett.⁴⁴ Bár Lotharingiai Károly herceg, a szövetséges császári csapatok főparancsnoka, alig több mint 35 000 emberével először Esztergom, majd Érsekújvár elfoglalásával próbálkozott, hogy megállítsa az oszmán előrenyomulást, de a Hadi Tanács határozatlansága miatt tervét nem tudta megvalósítani. Végül Károly herceg sorsára hagyta a királyi Magyarországot, erőit Bécs védelmére koncentrált, biztosítva ezzel a lengyel és birodalmi segélyhadak zavartalan felvonulását. Közben a magyar katonaság, ha kényszerűségből is, de a kuruc király oldalára állt. Korabeli híradások szerint az egyik Batthyány gróf háromezer lovasával Graz vidékén portyázott, Thököly Imre pedig augusztus 25-én 20 000 magyarral és 8000 törökkel megkísérelte Pozsony elfoglalását.⁴⁵ Ekkorra már csak igen kis erők maradtak a király hívségén. Számszerű megállapításuk még a további kutatások feladata. Annyt mindenesetre tudunk, hogy Esterházy Pál nádor, Esterházy Ferenc gróf, Kéry Ferenc gróf és a Pálffy család számos tagja, valószínűleg bandériumaikkal egyetemben, Lotharingiai Károly herceg felmentő seregeivel táborozott a Duna bal partján. Ezek létszáma az év elején 490 lovasra és 350 gyalogosra rúgott, míg Gombos Imre putnoki kapitány néhány tucat emberével Bécs védelmére készült. Pozsony, Komárom és Győr falai között is számos magyarországi katona állomásozott, bár az utóbbi parancsnokát, Esterházy Jánost, azzal vádolták, hogy a várat a törökök kezére akarta játszani.⁴⁶ Számos kisebb erősség azonban, mint Fraknó, vagy Vöröskő, szintén dacolt az oszmán áradattal.

Lotharingiai Károly herceg terve végül bevált. A Sobieski János lengyel király seregével és a birodalmi segélyhadakkal közel 60 000 főnyire duzzadt felmentő sereg 1683 szeptember 12-én közel tizenkét óras küzdelemben tönkreverte a Bécset ostromló Kara Musztafa nagyvezér erőit.

A kahlenbergi győzelmet követő napokban azonban még kevesen hitték, hogy valóban fordulat következett be a török elleni háborúban. Erre vallottak a színpalak mögött zajló politikai alkudozások. Sokakban valószínűleg egy újabb „vasvári béke” képe rémlett fel. Az oszmán hadvezetés eközben láthatólag újabb támadásra készülődött. Kara Musztafa nagyvezér kétségbeesett erőfeszítéseket tett felbomlott seregének rendezésére, a Bécs alatt esett csorba kiköszörülésére. Számos, a vereséért felelőssé tett tisztet kivégeztetett. A hódoltság helyőrségeiből újabb csapatokat rendeltek a harctérre, s erejét demonstrálandó Kara Mehmed budai pasának parancsot adott az előrenyomuló lengyelek szétverésére. Erőfeszítéseit mégsem koronázta siker, mert Sobieski János lengyel király csapatai és Lotharingiai Károly herceg időközben megérkező katonái október 12-én újabb súlyos vereséget mértek a próféta harcosaira, s két hét múltán újra keresztény lobogó lengett Esztergom várán.

Valós és valótlan hírek terjedtek országszerte. Trencsén vármegye főispánja szeptember végén úgy látta a helyzetet, hogy: „Századik része sem igaz annak, akit mind győzhetetlen császár ereje, mind pediglen urunk őnagysága (Thököly Imre) fényes tábora felől hamisan költöttek.” Szerinte a nagyvezér csak ideiglenesen vonult el Bécs alól, mert a budai pasa elárulta, de visszatér, mert „maga a török császár is személye szerint sok álgyúkkal éjjel-nappal utána megyen.”⁴⁷ Kende Gábor még október közepén is arról tudósította a Kolozsvárt időző Rhédei Ferencet, hogy: „Az mi uram az oda fel való Tábori híreket illíti, sok féleképpen hozzák, az Lengyel Király Posonnál költözött által, Árva felé nyomult, Német is lévén velle, az Fejedelem az Magyar Országi Lévánál volt az Budai Vezér is oda ment volna, írják azt is tractálnak a Lengyel királynál lévén az kereszténységnek

⁴⁴ *Thaly*: Az 1683-iki táborozás... 11. o.; *Szalay László*: Magyarország története. 5. k., Pest. 1866. 244—245. o.

⁴⁵ HHStA KA Alten Feldakten 188. cs. 752. fol.

⁴⁶ *Szalay László*: Magyarország története. 5. k. 244. o.

⁴⁷ *Varga J. János*: A vármegyei nemesség és a végvári katonaság a felszabadító háború első szakaszában 1683—1686. *LSz* 1986/4. sz., 36. o.

Plenipotenciaja az tractára, Írják azt is hogy az Török nem akarja szenvedni rajta esett becselenséget, és mégh megh akarnak harcolni.”⁴⁸

Az ősz folyamán Thököly Imre felső-magyarországi fejedelemségének területén igen kemény ellenállásba ütköztek a szövetséges csapatok. Nem véletlen tehát, hogy az év hátralevő néhány hónapja inkább a várakozás és megosztottság jegyében telt el a lassan télbe forduló országban. A hazatérő Sobieski lengyel király rezignáltan írta feleségének: „Amióta bevonultunk Felső-Magyarországra, nem remélve már semmiféle ellenséget, csupa ellenséget találunk... Ezek itt Eperjesen még sokkal rosszabbak... Igen jól ellátott erősségük van, mert a felső-magyarországi megyék és hadsereg nagyobb része mind ide futott. Sok köztük a német is, főleg Kassán, akik a császári csapatoktól álltak át.”⁴⁹ Sok magyar birtokos nemes — mint id. Bercsényi Miklós volt bányavidéki főkapitány, Homonnai Drugeth Zsigmond, Barkóczy Ferenc és Erdődy Zsigmond — részben a császári megtorlástól félve, részben az események alakulására várva Lengyelország magyar honnal határos részein keresett menedéket.

A bécsi és párkányi diadalt követően az események most nem torpantak meg. Ez nem utolsó sorban a keresztény egyház akkori fejének, XI. Ince pápának volt köszönhető. A gazdag Odeschalchi családból származó pápa ifjúkorában maga is részt vett az oszmánok elleni küzdelemben, s a katonák nyomorát éppen olyan jól ismerte, mint a rettegett ellenfelet. Éppen ezért reálisan értékelte a háború menetében bekövetkezett fordulatot. Úgy látta, eljött az alkalom egy új kereszties háború meghirdetésére, a török kiűzésére. Az egyház minden befolyását, s nem utolsó sorban pénzét is latba vetette a háború folytatásának érdekében. A következő év tavaszán, kezdeményezésére, létrehozták Sobieski János lengyel király, Marco Antonio velencei dózse, valamint I. Lipót Habsburg és német-római császár, s magyar király részvételével a „Liga Sacra”-t, mely az oszmánok elleni küzdelem folytatására volt hivatott. A lengyelek Podoliában, a velenceiek Moreában és Albániában, a császáriak pedig Magyarországon indítottak támadást a törökök ellen. Küzdelmükbe nonsokára I. Péter orosz cár is bekapcsolódott, aki, lekötve a krími tatárok erejét, megakadályozta őket abban, hogy mint oly sokszor, pusztító áradatként zúduljanak Magyarországra.

A katolikus egyház mellett a világi uralkodók is jelentős összegekkel támogatták a törökellenes háborút. A német birodalom fejedelmei csapataik élén vonultak hadba. A cseh és morva tartományok az évi rendes hadiadón felül évente több százezer német forinttal járultak hozzá a hadikiadásokhoz. II. Károly spanyol király 1683-ban kétfélmillió forintot adott a török elleni küzdelemre, s később annak folytatására további négyfémilliót.⁵⁰

Bár I. Lipót császár már a kahlenbergi győzelmet követően elrendelte az elpártolt főnemeselek birtokainak elkobzását, az igen szigorú rendelkezés papíron maradt. A háborút pártoló udvari körök ugyanis józanul felmérték, hogy egy kemény megtorlás végleg az oszmánok karjaiba döntené az ország lakosságát. Lotharingiai Károly herceg politikai és katonai megfontolásokból szintén a megbékélést, a megosztottság felszámolását szorgalmazta. Jól tudta, hogy a külföldi segítség mellett szükségük lesz Magyarországra szerény katonai és gazdasági erőforrásaira is. Viszont egy nagy-szabású megtorlás esetén az ország fegyveresen ellenállna, mely csak a kuruc mozgalmat erősítené, s az oszmán politikai és katonai vezetés malmára hajtaná a vizet.

48 Kende Gábor Rhédei Ferencnek. Czeke, 1683. október 15. OL P. 1238. Teleki M. gyűjtemény 7. doboz. 390—391. fol.

49 *Petneki Áron*: Szobieszki János király levelei Magyarországról. *Forrás*, 1980/8. sz., 95. o.

50 *Pavel Balcarek*: Die Türkenkriege und die Böhmischen Länder-Besonderes Mähren. In: *Habsburgisch—osmanische Beziehungen—Relations Habsburg—Ottomanes*. Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Band 13. (Herausgeben von *Andreas Tietze*) Wien, 1985. 20. o.; *Franz Theuer*: Brennendes Land Kuruzen-kriege. Wien—Köln—Graz, 1984. 26. o.

Bár a „rebellis” főurak elleni vizsgálat ősszel megkezdődött, némi fenyegetés és „önkéntes” áldozatvállalás után mindenki amnesztiát kapott. Strassoldo grófot például a Batthyány birtokok elkobzására küldték, de mire odaérkezett, már várta a lefoglalást megtiltó császári rendelet.⁵¹ Batthyány és számos más főnemes is a királyi kegy fejében vállalta, hogy saját költségén állít fel fegyveres erőt. Ezért I. Lipót „de facto” elismerte a nemesség és a királyi városok kényszerhelyzetét.

A történelem sajátos fintora, hogy a királyi Magyarország társadalma az évtizedek alatt felhalmozódott sérelmek, a reményvesztettség és kilátástalanság után éppen akkor nem érezte igazán saját ügyének a török elleni küzdelmet, amikor, oly hosszú idő után, létrejött egy tartós európai szövetség az oszmánok ellen. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a magyarországi katonaság egy része nem fordult volna nyomban a törökök ellen, de a politikai szembenállás felszámolása igen nehezen haladt. A dunántúli és bányavidéki végvári katonaság jelentős része már szeptember végén és október elején újra a szövetséges csapatok oldalán harcolt. Esterházy Pál nádor egy 1683. szeptember 29-én kelt pátense már büntetlenséget és kegyelmet ígért mindazoknak, akik „... értvén ezen parancsolatunkat insurgállyon és Thököly Imre hivségétől ellállván jöjjen kegyelmes Urunk ö Fölséghe hivségére.”⁵² Festetics Pál gróf október közepén arról számolt be Batthyány Ádámnak, hogy: „Ezen órában érkezék devecseri katona, ki párkányi harcon jelen volt: 60-ig való katona oda maradtott (t. i. magyarok) német is elment”. Esterházy János győri főkapitány értesülése szerint a nádor által vezetett csapatok még a Duna jobb partján nyomulnak előre és minden valószínűség szerint egyesülnek Sobieski János lengyel király és Lotharingiai Károly herceg hadaival.⁵³ A nyitrai és lévai „Vitézleő rend és egész ott való Communitás” október második felében Károly herceg és Esterházy Pál a nádor kegyelmét kérte.⁵⁴ Nemessányi Bálint, a nádorfehérvári török táborban időző erdélyi diplomata például úgy értesült, Verzencét és Babocsát is megvették,⁵⁵ melyeket a dunántúli végvári katonaság rohant le. Forrásaink tehát arról vallanak, hogy 1683 végén már jelentős magyar egységek harcoltak a szövetségesek oldalán.

A következő év tavaszán Esterházy Pál nádor már igen bizakodva azt írta Csáky István felső-magyarországi főkapitánynak, hogy: „... kegyelmeddelegyet értvén az oda való földet az ellenség kezétől megszabadítsuk ... ezért kegyelmed is Homonnai Zsigmond és Barkóczy Ferenc urakkal correspondeálván mindezeket hazánk javára és azon földnek föl szabadítására el fog követni.”⁵⁶ Azzal a Homonnai Zsigmonddal, aki az előző év szeptemberében még a „kuruc király” követeként fordult meg Sobieski lengyel király táborában.

Esterházy Pál nádor az 1684-es hadiévből legalább annyi katona kiállítását tervezte, mint az előző esztendőben. Barkóczy Ferenc kétezer lovas, Pálffy Miklós pedig ezer hajdút toborzott az új hadjáratra. I. Lipót, mint Magyarország királya, május 10-én elrendelte a nemesség személyes felkelését is. Esterházy János győri vicegenerális például a győrvári mezőre vonta össze Vas vármegye csapatait és Batthyány familia bandériumát. Ez utóbbinak a létszáma a század nyolcvanas éveiben háromszáz fő körül mozgott.⁵⁷ Esterházy János ekkor már 4000 lovassal és gyalogossal állt a Vág torkolatánál. Bercsényi Miklóst 2000—2500 emberrel Párkány-

51 *Iványi Emma*: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. Zalai Gyűjtemény, 18. sz. Zalaegerszeg, 1985. 123. o.

52 Esterházy Pál nádor pátense. 1683. szeptember 29. OL P. 449. Lipthay cs. lt. Fasc. I. C. osztfály 8. cs. 34. fol.

53 *Thaly Kálmán*: Az 1683-iki táborozás történetéhez. Magyar Történelmi Társ (a továbbiakban: MTT) 1887. 312—313. o.

54 A lévai és a nyitrai katonaság kegyelemkérő levele a nádorhoz 1683. okt. 29-én, OL P. 125. Esterházy Pál nádor iratai 4710. doboz. 5319., 5331. sz.

55 Nemessányi Bálint Teleki Mihálynak. Nándorfejérvár, 1683. november 16. OL Teleki Mihály gyűjtemény 7. doboz. 811—812. fol.

56 Esterházy Pál Csáky Istvánnak. Pozsony, 1684. március 10. OL P. 71. Csáky cs. lt. 123. cs. 266. l. 33. fol.

57 *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI—XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Értekezések a történelmi tudományok köréből, 94. Budapest, 1981. 22. o.

hoz várták. Érsekújvár török őrseit a szövetséges katonasággal együtt Czobor Ádám „... az megh fogadot nepivel, és nemely varmegye hadaival...” valamint Draskovich Miklós országbíró közel ezer vitézével tartották körülzárva.⁵⁸ Egy augusztus közepén kelt létszámkimutatás szerint Magyarországon 12 702 lovas és 6615 gyalogos katona harcolt a török ellen, ebből 9417-en Buda alatt.⁵⁹ Ez különösen nagy létszámú erőt jelentett a királyi Magyarországon, hiszen Thökölynak még közel 19 000 vitéze szemben állott a szövetséges haderővel.⁶⁰ Bár mint Olasz Ferenc 1684 nyarán az erdélyi fejedelemnek megírta: „Igen fogy a hada kegyelmes uram, csak nem régen is ezren löttek labanczokká az hadai közül, ki Szendrőben, Filekben, ki Lévában, és más helyekre szöktek bé, naponként fogynak, maga Tököly fejedelem javait is prédálják.”⁶¹

A következő esztendőben újra jelentős létszámú magyarországi katonaság állt csatasorba az oszmánok ellen. Ifjabb Zichy István 1685 júliusában kelt levelében a következőket írta Koháry Istvánnak: „itten 65 000-en vagyunk, deli, fegyveres, pénzes nép, kenyerek pecsenyéjek untig elég gyün, s egészséges nép. Magyar Czobor uram hadán kívül több még nincsen. Én is visszamegyek ma és vice generalis Eszterházy János urammal hadainkat mezőben hozzuk. Bercsinyi uramat is az újvári generálissággal ide várják, azonkívül Bottyán (t. i. Batthyány) uramat is, Ádámnak resignálván atya a generálisságot ezen négy úr alatt tíz ezer magyar van effective”.⁶² Leopold Sultz tábornagy seregtestében Felső-Magyarországon több mint négyezer magyar katona harcolt, kiknek száma Thököly kurucából napról napra emelkedett. A Dráva mentén Jacob Leslie tábornagy vezetésével 3000 horvát és magyar lovas, valamint több száz hajdú nyomult előre a császári csapatokkal együtt Eszék irányába.

Nyáron Zichy István még szinte sóvárogva írta Koháry Istvánnak, hogy: „... csak az úr isten nemzetünk között adna már egyességet, még egyszer talpra állanánk.”⁶³ Az ifjú gróf akkor még nem is tudta, hogy óhaja a törökök egy fatális ballépése következtében milyen hamar teljesül. Miután a váradi pasa a császáriakkal való béketárgyalásokat elősegítendő elfogatta Thököly Imrét, a felső-magyarországi fejedelemség néhány hét alatt összeomlott és Munkács várának kivételével meghódolt minden kuruc erősség. Csáky István felső-magyarországi főkapitány 1685 végén nem kevesebb, mint 12 000 császári szolgálatra kész, volt kuruc katonát számlált össze. Bár Thököly kurucainak átállása jelentős mértékben megnövelte a szövetséges haderő létszámát, nagyobb részüket, kiváltképp a gyalogságot, a császári hadvezetés olyan — rosszul felfegyverzett — „csőcseléknek” tartotta, mely inkább csak pénzbe került. A kuruc katonaság egy kisebb része persze a téli kvártély reményében állt át a császáriakhoz, s a következő év tavaszán sokakat már újfent a kuruc király oldalán találunk.⁶⁴

Az 1686-os hadiév kezdetén a magyarországi hadszíntéren 13 000 magyar és 12 000 horvát katona állt fegyverben. Lotharingiai Károly hadinaplójának tanúsága szerint a Buda elleni hadműveletekben 15 000 magyarországi harcosra számítottak. Történet- és hadtörténetírásunk lényegében ezt az adatot fogadta el a Buda alatt harcolt magyarországi katonaság összlétszámaként.⁶⁵ Meg kell jegyeznünk azonban,

58 Esterházy János Batthyány Kristófnak. 1684. július 9-én és 10-én OL P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 12054., 12056. sz.

59 Numerus Militia Hungariorum per Palatium Congregatae 12. Augusti 1684 OL P. 125. Esterházy Pál nádor iratai, 95. k. 9787. sz.

60 Nagy László: i. m. 105. o.

61 Olasz Ferenc Apaffy Mihálynak. Somlyó, 1684. június 16. Török-Magyarokori Állam-Okmánytár. (Szerk.: Szilágyi Áron—Szilágyi Sándor) (a továbbiakban: TMKO) 6. k. Pest, 1871. 454. o.

62 Ifj. Zichy István Koháry Istvánnak 1685. július 20. TMKO 7. k. 77. o.

63 Uo. 77. o.

64 Károlyi Árpád—Welmann Imre: i. m. 97. o.; Károlyi Árpád 17 600 fős létszámról írt, de a Csáky levéltárban fellelhető irat 12 060 főről beszél. OL Csáky Lt. P. 71. 201. fasc. 72. cs. 320. fol. Harcértékükre nézve I.: Grafen Veterani Kaiserlichen Feldmarschalls Feldzüge. Dresden, 1788. Anmerkungen No. 4. 16. o.

65 Kimutatás a császári haderő létszámáról 1686 május. Hadtörténelmi Levéltár, Törökkori gyűjtemény, 12. doboz. Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. (Szerk.: Kun József) Budapest, 1986. 29. o.

hogy ennyi magyarországi fegyveres egyidőben sohasem tartózkodott a budai táborban. Egy valószínűleg angol származású önkéntes feljegyezte a naplójában, „hogy a lovasságra nincs szükség a táborban, sőt arra szolgál, hogy szűkebb tegye a szállásokat és elvegye és elfogyassa a hosszú időre szóló kényelmes ellátást biztosító készleteket, határozatba ment, hogy csak négyezret tartanak ott belőle Pálffy gróf parancsnoksága alatt, hogy fedezzék a közelítő árkokon dolgozó embereket, a többi részét pedig széthúzzák a környékbeli földeken Székesfehérvár irányába, ami egyszerűen arra is szolgálna, hogy feléljék a takarmányt és a táplálékot az ellenséges sereg előtt, mely megkísérelné a segélyadást.”⁶⁶ Esterházy János generális már július elején is arról írt Batthyány Ádám kanizsai főkapitánynak, hogy „a Lovak Élésének szűk volta miatt” tízezer lovas „telepedet meg a Fejérvári szőlők allyába, az kik erre a Győri pusztára, is Beszprim felé...”⁶⁷ Esterházy János július elejéig már ötszáz gyalogot és kétszáz lovaszt küldött Buda alá, de ez utóbbi egységet háromezer dragonyossal Új Palánka felé irányították. Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális a Kanizsával szembeni végekből 900 huszárt és gyalogost küldött a budai táborba. Ennek ellenére Lotharingiai Károly sürgette Esterházy Jánost, hogy gyalogságával minél előbb siessen táborába.⁶⁸ Antonio Caraffa altábornagy serege augusztus elejére érkezett Buda alá harminchárom századnyi (kb. 2500—3000) magyarországi harcossal. Egy augusztus elejéről származó jelentés szerint az ostromban 5000 magyar gyalogos küzdött.⁶⁹ Az ostrom elhúzódnának következtében Károly herceg Budához rendelte Friedrich Scherffenberg altábornagy Erdélyben tevékenykedő hadtestét. Május közepén a Scherffenberg parancsnoksága alá tartozó „magyar hadat hatezernek hírdetik bizonyosan”. Viszont Francesco Grimani lovag, a Velencei Köztársaság éles szemű megfigyelője, az Erdély felől beérkező erőket augusztus végén már csak két lovas és három gyalogezrednek vélte.⁷⁰ Csáky István felső-magyarországi főkapitány augusztus 23-án Scherffenberg hadtestéről azt jelentette az Udvari Haditanácsnak, hogy: „A Barkóczy altábornok úr alatt Buda felé tartó magyar katonaság... Először is öt csapat lovasság a Barkóczy ezredből, az ónódi katonaságnál a létszám fölötti negyven lovas Petneházy kapitány körülbelül nyolcszáz lovassal a saját parancsnoksága alatt, továbbá hétszáz gyalog a Tunyoghy-egységből, mely Szolnoknál telett.”⁷¹

Buda ostromán kívül még jelentős magyar egységek harcoltak Felső-Magyarországon, a Dunántúlon és a Dráva vidékén. Koháry Farkas például július második felében arról értesítette bátyját, Istvánt, hogy „a kékkői és korponai seregh próbálva (t. i. a törökön) ... maid 500 haidu mind zászlóstól oda veszték”.⁷² Csáky István Gombos Imre kapitányt, a Zrínyi Ilona által védett Munkács vára alá rendelte „bizonyos lovas és gyalog sereggel, aki a munkácsiak szilaj kirohanásait megakadályozza, és őrzi a Tiszához vezető utat, védi a környező megyéket, és figyelmesen ügyel arra, hogy Erdélyből ne jöhessen segítség. A maradék katonaságot a határon arányosan elosztottam, ez az egriek és váradiak kiütéseire ügyel”.⁷³ A kanizsai és győri generalatusságban csak kisebb egységek álltak készenlétben. Esterházy Pál nádor azt tervezte, hogy a Budánál lévő fegyveres erő pótlására elrendeli Vas és Sopron megyéknek a személyes felkelést.⁷⁴

Mint láttuk, a mezei és végvári katonaságra vonatkozóan adataink meglehetősen

66 Idegen (angol?) önkéntes beszámolója Budavár ostromáról. In.: Buda visszafoglalásának emlékezete, 258. o.

67 Esterházy János Batthyány Ádámhoz. Győr, 1686. július 2. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. 12064. sz.

68 Esterházy János Batthyány Ádámhoz. Győr, 1686. július 11. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. 12066. sz.

69 *Károlyi Arpád—Welmann Imre*: i. m. 112. o.

70 Apaíffy Mihály a konstantinápolyi követnek. Szében, 1686. május 16. *Alvinczi Péter* Okmánytára. I. k. Pest, 1870. 147. o.; Francesco Grimani Frederico Cornaronak. Buda, 1686. augusztus 29. In.: Magyar Levelestár. Buda ostroma, 1686. (Válogatta: *Péter Katalin*) Budapest, 1986. (A továbbiakban: Buda ostroma 1686.) 125. o.

71 Csáky István az Udvari Haditanácsnak. Kassa, 1686. augusztus 23. Uo. 114. o.

72 Koháry Farkas Koháry Istvánnak. Szitna, 1686. július 19. OL Filmtár Koháry—Coburg lt. C. 1057. doboz.

73 Csáky István az Udvari Haditanácsnak. Kassa, 1686. augusztus 23. In.: Buda ostroma, 1686. 114. o.

74 Esterházy Pál nádor Lotharingiai Károlynak. Kismarton, 1686. augusztus 26. Uo. 116. o.

hézagosak. Egy 1686 tavaszán kelt kimutatásból tudjuk, hogy Csáky László tábornok parancsnoksága alatt 4530 lovas és 2400 gyalogos volt, a Tisza mentén 1530 lovas és 1400 gyalogos táborozott, Szolnoknál, Claudius Mercy altábornagy parancsnoksága alatt, további 4500 katoná állomásozott.⁷⁵ Viszont szinte teljesen homály fedi a felkelő nemesség tevékenységét. Ottlik György önéletírásából tudjuk, hogy sok nemes ott volt Buda alatt, kivált a nógrádiak. Létszámukat nem ismerjük, de az 1684-es ostrom idején 250 lovast és 50 gyalogost állítottak ki. Pest vármegye 100 katonát küldött a budai ostromlók táborába.⁷⁶ Nem hirdettek mindenhol általános felkelést, de a megyék egy része valószínűleg elküldte csapatait a harctérre. Az ország nádora Buda ostroma idején az országos adóelosztást irányította, s a nyár folyamán „az katarus (hurut) és nátha miatt rozslú érzi magát”, de az ország első közjogi méltóságának távolmaradása a fegyveres küzdelemtől befolyásolta a nemesség egy részét.⁷⁷ Ezért a magyarországi nemesség nem kis hányada távol maradt a királyság székvárosának visszafoglalásától.

Ennek ellenére a forrásokból kitűnik, hogy az ostromban részt vett magyar alakulatok létszáma jóval meghaladta a tizenötezer főt. Az idősebb Bercsényi Miklós bányavárosi, Esterházy János győri és Batthyány Ádám kanizsai főkapitány szerint, ha megfelelő zsoldot kapnak, a végvárak őrségén felül mintegy hatezer lovast és gyalogost tudnak kiállítani. A kassai generalatusság seregeinek száma 14 360 főre rúgott, míg a többi három generalatusság mintegy 7000 katonát küldött Buda alá.⁷⁸ Mindent összevetve talán nem járunk messze az igazságtól, ha az 1686-ban török ellen harcoló magyarországi katonaság létszámát legalább huszonötezer főre becsüljük. Ekkor Thököly Imre oldalán még négy-ötezernyi kuruc harcolt, s az erdélyi fejedelemség mintegy 20 000 főt számláló fegyveres ereje még nem fordult szembe az oszmán hatalommal.⁷⁹ Június végén úgy tűnt, elérhető közelségbe került Erdélynek a Szent Ligához való csatlakozása. Haller János és Incédi Mihály, a fejedelemség követeként, titkos megállapodást kötöttek, hogy szembefordulnak az oszmán hatalommal, és I. Lipót szavatolja Erdély állami önállóságát, a szabad fejedelemséget és vallásgyakorlatot, egyben gondoskodik annak katonai védelméről. Mindezek fejében az erdélyiek évi huszonötezer aranyat fizetnek és vállalják a császári csapatok élelmezését. Akkor állítólag tizenkétezer köböl lisztet és ugyanannyi ökröt adtak. Megegyeztek továbbá a kolozsvári és dévai őrség német csapatokkal való megerősítéséről. De mivel Scherffenberg seregét augusztusban Buda alá rendelték, a fejedelemség védtelen maradt, így Apaffy Mihály erdélyi fejedelem kénytelen volt meghajolni, s tovább lavírozni a porta és a császári udvar között, mely nem tűnt egyszerű feladatnak, mivel az oszmán hadvezetés számított Erdély katonai erejére is. Baló Mátyásnak Erdély portai követének jelentése szerint a törökök 20—25 000 emberrel többre becsülték a fejedelemség fegyveres erejét. Szulejmán nagyvezér nyár elején figyelmeztette Erdély három nemzetét, hogy „Buda obsidióban lévén, Erdélynek rendes hadaival együtt való hadakozásban kellene kötelességének szerént foglalatoskodniok. Erdélynek annyi számú ezer válogatott új hadai, mely könnyen négy-ötezer idegenhadat kihajthatnának az országból jól tudjuk.”⁸⁰

Sokak véleménye szerint az oszmánok inkább Candia szigetét is feláldozták, mintsem a keresztények kezébe hagynák Buda várát. Ám e jóslatok, mint oly sokszor

75 OL P. 71. 71. cs. 198. fasc. 28—29. fol.

76 *Károlyi Árpád—Welmann Imre*: i. m. 112 o.; *új Barta János*: Budavár visszavétele. Budapest, 1985. 104. o.

77 Thököly Éva Esterházy Pálnak. Kismarton, 1686. augusztus 5. OL P 125. Esterházy Pál nádor iratai. Filmtár 4698. doboz.

78 OL P. 71. cs. 198. fasc. 28—29. fol.; *Károlyi Árpád—Welmann Imre*: i. m. 107. o.

79 *Nagy László*: i. m. 105. o. 1686. júniusában Szzebennél 20 000 erdélyi fegyveres gyűlt össze. *Kővári László*: Erdély történelme 5. k. 171. o.

80 Baló Mátyás Apaffy Mihálynak. Hadrianapoli, 1686. április 27. TMKO 7. k. 182. o. Szulimán pasa Apaffy Mihálynak. Szófia, 1686. június. Buda ostroma, 1686. 58—59. o.

a történelem folyamán, nem váltak be, sőt az 1687-es esztendő második napján Szulejmán nagyvezér békét ajánlott a Habsburg udvarnak.⁸¹

Az előző év hadisikerei — Buda, Szeged és a Dunántúl déli részének elfoglalása — révén jelentősen megszilárdult a szövetséges haderő helyzete, az ellenség főerőit azonban nem sikerült megsemmisíteni és jelentős stratégiai fontosságú erősségek maradtak a császáriak hátában.⁸² Kanizsa, Szigetvár, Várad, Gyula, Székesfehérvár és Eger nagy létszámú török őrségei nemcsak a környező lakosságot veszélyeztették, hanem a szövetségesek utánpótlását is. Batthyány Ádám kanizsai főkapitányt az Udvari Haditanács 1687 elején szinte egy kisebb hadsereggel küldte „ez töröktől újonnan megvett végházakba”, mint írta, azzal a feladattal, hogy „generálisságombul ezer embert, győri generálisságbul is ezret magam mellé hevén, bizonyos alám rendelt német hadakkal együtt ezt az munióit és élest el kísérjem.”⁸³

Az utánpótlási vonalak biztosítása mellett egyre inkább a hátra maradt török őrségek elszigetelésére és helyőrségi szolgálatra rendelték a magyar csapatokat. Nagyobb részt magyarországi katonaság tartotta körülzárva Kanizsát és Esztergomot, később pedig Váradot. Ugyanakkor még a főserg kötelékeiben is jelentős létszámú magyar katona indult délnek, a felvonuló Szulejmán nagyvezér hadai ellen. Egyes adatok szerint Miksa Emánuel bajor választófejedelem seregtestének kötelékeiben 2500 huszár, míg Lotharingiai Károly csapatainál 3500 magyar és horvát könnyűlovast regisztráltak.⁸⁴ Ezeket az adatokat erősítette meg Gaetano Bonomo páter feljegyzése is, mely szerint a Dráva mellől 1687 júliusában ötezer magyar lovas vezényeltek Horvátországába.⁸⁵ Esterházy János a győri generalatusból ötszáz embert — valószínűleg gyalogosokat — és az esztergomi lovassereget küldött Károly herceg táborába, s valamivel később csatlakoztak hozzájuk a győri és esztergomi sajkások.⁸⁶ Tobias von Hasslingen vezérőrnagy július elején például 600 hajdút vezényelt ki a Dráva menti sáncok kiépítésének biztosítására, míg Nagy Zsigmond, nemti várának kapitánya arról adott hírt, hogy Pécsent 130 huszár és 190 hajdú állomásozott.⁸⁷

Batthyány Ádám katonasága Simontornya környékéről tartotta szemmel a székesfehérvári törököket. Létszámukról csupán annyit tudunk, hogy a kanizsai főkapitány gyalogezrede 626, lovas ezrede 504 főből állott, de ezek egy részét augusztus elején Siklóshoz rendelték.⁸⁸ Palotát Zichy István tartotta blokád alatt. Eközben Batthyány Ádám helyettese, Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális, Egerszegnél figyelte a kanizsai törökök mozgását. Eger várát a császári csapatokkal együtt Koháry István tábornok és Gombos Imre ezredes mintegy 3500 katonája fogta ostromgyűrűbe, melynek őrsége szabad elvonulás fejében az év végén feladta a várat.⁸⁹

A Szent Liga csapatainak 1687. augusztus 12-én Nagyharsány mellett aratott győzelmével gyakorlatilag megtörték az oszmánok magyarországi hatalmát. A nagyvezér serege megsemmisült, így megnyílt az út a Balkán északi térségei felé.

Lotharingiai Károly herceg serege 1687 őszén, pihenésre és téli kvártélyra, Erdélybe vonult és a balázsfalvi szerződésben (1687. október 22.) megerősítette az előző évben kötött titkos szerződést. Ezzel a fejedelemség bekapcsolódott a török elleni

81 Baló Mátyás Apaffy Mihálynak. 1686. szeptember 23. TMKO 7. k. 195. o.

82 Nagy József: Eger története. Budapest, 1978. 160. o.; Sebestyén József: Székesfehérvár fölszabadulása a török uralom alól. 1683. május 19. Székesfehérvár, 1929. (Reprint kiadás, Székesfehérvár, 1983.)

83 Batthyány Ádám Batthyány Kristófnak. Körmend, 1687. január 15. In.: Buda ostroma, 1686. 123. o.

84 Paul Wentzke: i. m.

85 Nagy Lajos: Részletek pater Gaetano Bonomo, Miksa Emánuel gyóntató papjának naplójából (1687). In.: Budától-Belgrádig, 232—333. o.

86 Esterházy János Batthyány Ádámnak. Győr, 1687. július 17. OL P 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 12071. sz.

87 Szita László: Tobias von Hasslingen báró, vezérőrnagy hadsereg főszállásmester parancskönyve. In.: Budától-Belgrádig, 193. o.; Benczédi László: Dunántúli végvárak a 17. század végi török háborúban. In.: Magyar és török végvárak (1663—1664). *Studia Agrimensia* 5. 100. o.

88 Takács Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 84. o.

89 Nagy József: i. m. 159. o.

küzdelembe. Az év végéig Palota és Eger vára a szövetségesek kezére került, Székesfehérvár őrsége pedig már a megadás feltételeiről tárgyalt. Az oszmán haderő kivérzett, veszteségeit egyre inkább a csekély harcértékű, erőszakkal toborzott zsoldosokkal és tatárokkal igyekeztek pótolni.

Az elkövetkező két esztendőben tovább folytatódott a Szent Liga csapatainak győzelemsorozata. Elfoglalták Nándorfehérvárt (1688. szeptember 6.), a szerbiai Niš (1689. szeptember 24.) és a bulgáriai Vidin városát (1689. október 19.), megadta magát a hosszabb ideje körülzárt Székesfehérvár és Szigetvár is. Ezekben az években egyre több magyar katonát vezényeltek helyőrségi szolgálatra. Az 1688 júniusában kelt fizetési kimutatások szerint a kanizsai végeken 1392 lovas és 1667 gyalogos; Esztergomban, Zsámbékon és Simontornyán további 490 huszár és 1074 hajdú szolgált.⁹⁰ Joachim von Trautmannsdorf császári tábornok, midőn a Belgrád ostromához gyülekező főszereghez sietett, feljegyezte naplójába, hogy mikor átkeltek a Vuka folyón, „A nagy kiterjedésű palánk részben a dombokon terült el... a télen át több, mint 1300 hajdúból és huszárból álló őrség feküdt, most azonban a hadsereg már Péterváradig nyomult, a palánkban csupán 600 magyar állomásozott.”⁹¹ A főszereggel nyomultak előre a Barkóczi Ferenc által vezetett huszárok is, akiknek augusztus elején „az mint eddig is szép nyereségek és prédáiok volt”⁹²

Mivel az ország belsejében megszűnt a közvetlen török veszély, a régi végvár vonal helyőrségeinek nagyobb részét az újonnan elfoglalt erősségekbe helyezték. Motesiczky Miklós kapitány már 1687 augusztusában arról számolt be apjának, hogy: „Itt Pesten minékünk Magyaroknak hazakot ne[m] akarnak adni, hane[m] csak Qvártélyt az házakb[an], mert azt mondják, hogj ha Esziket megh vennék, tehát oda vinnének bennönket.”⁹³ Pest városában Sempte, Tapolcsány és Fülek őrségének összesen 700 lovas és 400 gyalogos katonája állomásozott. A szegedi várba a sellyei és a nyitrai vitézlő rendből 500 huszárt és 200 hajdút helyeztek. Léván, Korponán és Kék kő várában továbbra is 600 lovas és 500 gyalogos teljesített szolgálatot.⁹⁴

Bádeni Lajos a nyár folyamán közel harmincezer fős seregével Belgrád védelmére készült. Az Udvari Kamara a hadjárat anyagi számvetésekor 5—6000 magyarországi katonára számított. A kanizsai, győri és bányavárosi főkapitányságból, Pestről 1300 lovas érkezett. Pálffy Miklós hajdúezredének létszáma pedig elérte a 2997 főt.⁹⁵

Bádeni Lajos azonban nem várta be a Reseb Arap pasa által vezetett török-tatár hadat, hanem 1689. augusztus 29-én és 30-án Grabovac, majd Batočín mellett megvívott csatában megfutamította az ellenséget. A csatában a magyar könnyűlovasság újra mulhatatlan érdemeket szerzett, amikor a rác lovasokkal együtt szétverték a janicsársággal megerősített tízezer főnyi tatár seregetest ellentámadását. Egy ismeretlen korabeli szemtanú szerint „General Grof Csaki, pál deák és Battyani [Botyván János] az Esztergomi kapitány az kezek alatt levő magyar és racz lovassal... mind két felől, mind hegyen völgyön erőssen menvén azon ügyekeztek vala ... a valogatottya hullott el 400 török, és tatár a harc helyen, sok feő rab is esett es azok között az 500 szaravia (lovas janicsár) elöl járója es nyertek 12 zaszlot, es egynehany dob ot.”⁹⁶ A győzelmet követően a császári csapatok tovább nyomultak előre. Nišnél

⁹⁰ 1688. június havi fizetési listák. HHStA Hoffinanz Ungarn. OL Filmtár W. 2233. doboz. 1686/3—4. sz., 103. o.

⁹¹ *Ottómar Pückl*: A magyar és török végvárak állapota a Budától Belgrádba vezető úton 1688-ban. *Világiórténet*, 1686/3—4. sz., 103. o.

⁹² Mednyánszki Pál Balassa Ádámnak. Pozsony, 1688. augusztus 13. OL P. 1760. Balassa cs. lt. 4. cs. 758. fol.

⁹³ Motesiczky Miklós Motesiczky Pálnak. Pest, 1687. augusztus 11. OL P. 506. Motesiczky cs. lt. 1. sz. Fasc. 4. 44—46. fol.

⁹⁴ *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő felosztására. Sz 1904. 226. o.

⁹⁵ *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. 17. rész. Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683—1699. Budapest, 1940. 365. o.

⁹⁶ OL R. 306. Katonai iratok. 12. cs. 97—100. fol.

szepember 24-én újra legyőzték Reseb pasa seregét, elfoglalták Vidint és Piccolomini tábornagy katonasága benyomult Albánia északi részébe.

Bár a magyar lovasság Szerbiában szétverte a Galga szultán által vezetett tatár hadat, egy újabb seregük Erdélyt fenyegette. Absolon Dániel, aki Munkács várának kapitulációja után a hírhedt Antonio Caraffa tábornagy titkára lett, augusztus közepén arról értesült, hogy „az Tatar Had Bucsakba vagon”. Ezért a székely gyalogságot helyezték el a szorosokban, „A lovas Székely had penigh szallyon mezőbe Parsmarhoz.”⁹⁷ Henter Mihály úgy vélte, hogy „Sepsiből Úr kitelik szabad lófű és darabant ember az nemességen kívül nyolcz száz ember. Erdővidékin is négy hadnagság van Orbaiból is kitelik négy száz.”⁹⁸ Ugyanakkor Gyulaffy László udvari főkapitány „circiter öt vagy hatszáz mezei katonával” a Temes vize mellett harcolt a törökök és Thököly kurucjai ellen.⁹⁹

Bádeni Lajos, a császári erők főparancsnoka Csáki László és Deák Pál huszárait, és Pálffy Miklós gyalogezredét bízta meg a helyőrségi feladatok ellátásával Szerbiában. Így ősszel összesen 3660 hajdút és 1035 huszárt helyeztek el Szerbiában a különböző téli szállásokon.¹⁰⁰ Ám az újabb diadalokért drága árat kellett fizetni. A csapatok elfáradtak, kivéreztek. A Pálffy gyalogezred legénységének közel egyharmada, összesen 904 ember elesett vagy megsebesült, de hasonló volt a helyzet a német alakulatoknál is. Széchényi György esztergomi érsek hírei szerint: „A Török ellen minemő Regimentek vannak, bizony mind Emberbül, mind pedigh lovakból igen ruinaltattak annira, hogy kiben ezer Embernek köllene lennie nincs ötszáz.”¹⁰¹

A Szent Liga csapatainak sorozatos győzelmei nyomán megroppant az Oszmán Birodalom, a magyarországi és balkáni térszerekek pedig hihetetlenül megnövekedtek a Habsburg Monarchia súlyát és tekintélyét. XIV. Lajos francia király, féltvén európai és már a Földközi tengeri pozícióit, dinasztikus érdekekre hivatkozva, 1688 nyarán megindította csapatait Pfalzba, melyek hamarosan elfoglalták Philipsburgot és Speier városát fenyegették. Ennek következtében a császári hadvezetés kétfrontos háborúra kényszerült. Lotharingiai Károly vezetésével 1689 elejére már jelentős csapategységeket dobtak át a keleti hadszíntérről. Köztük számos magyar könnyűlovas alakulatot, így többek közt Czobor Ádám és Pálffy Miklós huszárait, összesen 2000 főt, továbbá Pálffy János Károly ezer főnyi vértés ezredét.¹⁰² A következő esztendő tavaszán, valószínűleg a veszteségek pótlására, „Czobor Úr új Regimentet akar fogadni (a Rajna mellé)... Erdélyi Csáki László Ur[amna]kis van resolválva hogi mégh Török ellen egi Regement Magiart fogadgyon”.¹⁰³

Mint említettük, Bádeni Lajos, mikor átvette a Rajnai hadsereg feletti parancsnokságot, nagy létszámú könnyűlovas erőt kívánt magával vinni. Törökvéseit azonban nem koronázta siker. Az eddig napvilágra került adatok alapján úgy tűnik, hogy a Birodalom nyugati végein évente körülbelül 3–4000 magyarországi katona harcolt.¹⁰⁴ A reguláris harchoz nem szokott lovasok egy része idegenkedett a nyugati szolgálattól. A már idézett Széchényi György véleménye szerint: „A mi magyarinkat által vittek a Rénus[on] attúl félek föl szerzék a franczuzok ... Ott fönn

97 Absolon Dániel Teleki Mihálynak. Szeben, 1689. augusztus 11. 6 órákkor estve. OL P. 1238. Teleki M. gyűjtemény 99. fol.

98 Henter Mihály Teleki Mihálynak. Bozza vára, 1689. szeptember 8. OL P. 1238. Teleki M. gyűjtemény 13. doboz. 236. fol.

99 Bethlen Miklós önéletrása. In.: Magyar Remekírók. Kemény János és Bethlen Miklós művei. (Jegyzetekkel ellátta: V. Windisch Éva) Budapest, 1980. 817. o.

100 A magyar és rác katonaság létszámadatai 1689. október 1. Generallandesarchiv Karlsruhe, Baden-Baden. Ludwig Wilhelm Kriegssache. HL Filmtár 2020 doboz.

101 Széchényi György id. Zichy Istvánnak. Pozsony, 1889. december 28. OL P. 707. Zichy cs. lt. 554. 15452. sz.

102 Anton Marr: Der Feldzug 1689 in Deutschland. *Oesterreichische Militärische Zeitschrift*, 1868. 259. o.

103 Motesiczky Miklós Motesiczky Pálnak. Vienna, 1690. április 14. OL P. 506. Motesiczky cs. lt. 1. cs. Fasc. 4. 50. fol.

104 Der Kaiserliche Armee Feld: Zug Anno 1691. HL. Török kori iratok gyűjt 12. cs. 6–10. fol.; Aloys Schulte: Markgraf Ludwig Wilhelm von Baden unter der Reichskrieg gegen Frankreich 1693–1697. II. Band. Quellen. Karlsruhe, 1892. 238. o.; Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen I. Serie II. Band. Feldzüge gegen den Türken 1697–1698. (A továbbiakban: Feldzüge...) Wien, 1897. 67–68. o.

az Impériumban még több van en[n]él, és nilván kialtyak megyünk Magyar Országba, Török ellen, nem jo itt Nemet országba a' Hadakozás, szúk az Orszagh szúk a Föld."¹⁰⁵ Egy másik mentalitást testesített meg az ifjú Motesiczki Miklós. Apjához írott levelében tanácsát kérte, hogy a birodalomba, vagy a török ellen menjen-e harcolni. Okfejtése kíváncsisággal vegyes sajátos zsoldosszemléletet tükröz: „Osztán mi tagadás bele az Ember csak többet lát az Impériomba[n], mint Magyar Országba asztan az Imperiomba mint a Fizetés mint qvártély, mint böcsület jobba[n] lesz megh szásszor mint sem Magyar Országba, bizony magha[m]nakis nagioib kedve[m] volna Imperiomba mint sem Magyar Országba, mert az Imperiumot mégh nem láttam."¹⁰⁶

A hadisikerekben gazdag 1689-es esztendő követően váratlan fordulat következett be a törökellenes felszabadító háború menetében. Úgy tűnt, hogy az évek óta vereséget vereségre halmozó oszmán hadvezetés még a franciák támadása miatt létszámában igen megfoghatkozott császári erőket sem képes megállítani. Ám szinte az ismeretlenség homályából előlépő Köprülü Musztafa nagyvezér erélyes eszközökkel összeszedte a birodalom még meglévő anyagi erejét és újra talpra állította az oszmán hadigépezetet. Így a csekély katonai erővel rendelkező Bádeni Lajos 1690 tavaszán kénytelen volt feladni a balkáni hódításokat. A török betöréstől félve Zernyestnél vonták össze Heissler Donáth csapatait és a mintegy 5000 főre rúgó erdélyi hadakat. Thököly, kit a nagyvezér Erdély elfoglalására küldött, a havasokon átkelve meglepte és szétverte az erdélyi és császári csapatokat, s benyomult a fejedelemségbe. Ennek hírére Bádeni Lajos jelentős erővel erdélybe sietett. A kitűnő császári hadvezér hiába erősítette meg Belgrád őrségét, többek közt 500 magyar hajdúval is, Köprülü Musztafa nagyvezér túlerőben lévő csapatai hamarosan bevették a kulcsfontosságú várat.¹⁰⁷

A háború elhúzódása egyben azt is jelentette, hogy továbbra is szükség van az ország fegyveres erejére. Bádeni Lajos az 1691-es esztendő haditervének kidolgozásakor a törökök ellen 20—22 000 magyarországi fegyveressel számolt, míg a Habsburg Birodalom nyugati részein mintegy 3000 magyar könnyűlovas harcolt.¹⁰⁸

Megfelelő alap kutatások hiányában ma még csak találgathatjuk a visszafoglaló háború második szakaszában (1690—1699) részt vett magyarországi katonaság nagyságát. Egyes adatok azonban arra utalnak, hogy létszámuk inkább csökkenő tendenciát mutatott. Ez valószínűleg elsősorban az elhúzódó háború nyomán bekövetkezett súlyos pénzügyi problémákkal áll kapcsolatban, hiszen a háború kezdete óta a hadiköltségek ijesztő mértékben emelkedtek. Míg 1680-ban a hadikiadások összege „csak” 3 863 243 rajnai forint, addig öt évvel később már 12 600 000 és 1695-re, majdnem megduplázódva, elérte a 22 722 819 rajnai forintot.¹⁰⁹ A már szinte csillagászati méreteket öltő hadiköltségeket sem a rendes, sem a rendkívüli adójövedelmek, de még az egyház és a külföldi uralkodók tetemes pénzügyi segélyei sem tudták fedezni, így a Habsburg Birodalom államadósságai évről évre növekedtek. Éppen ezért az új csapatok fogadására, a hiányzó legénység pótlására évről évre kevesebb pénz jutott. Erre a folyamatra utalt Starhemberg Rüdiger gróf az Udvari Haditanács számára 1697 elején készített jelentésében, amikor szorgalmazta új szabadcsapatok felállítását Magyarországon, mert ez hosszú ideje nem volt lehetséges, de hasznosak és fenntartásuk kevés pénzbe kerül.¹¹⁰

¹⁰⁵ Széchényi György id. Zichy Istvánnak. Pozsony, 1689. december 28. OL P. 707. Zichy cs. lt. 554. 15452. sz.

¹⁰⁶ Motesiczky Miklós Motesiczky Pálnak. Vienna, 1690. április 20. OL. P. 506. Motesiczky cs. lt. 1. sz. Fasc. 4. Nr. 26—47. fol.

¹⁰⁷ I. Lipót császár Aspremont tábornoknak. Ebersdorf, 1690. szeptember 22. *Philipp Röder*: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. II. Bd. Karlsruhe, 1842. 283. o.

¹⁰⁸ Az 1691-es hadjárat terve. Uo. 374—379. o.

¹⁰⁹ *Jean Beranger*: A Habsburg hatalom gazdasági alapjai a XVII. század végén. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc. (Szerk.: *Benda Kálmán*) Budapest, 1980. 120. o.

¹¹⁰ Feldzüge... I. Series. II. Band. 406. o.

A császári haderőben a magyarországi reguláris ezredek, végvári katonaságon, és szabad csapatokon kívül, az ún. „Frey-Companie”-k, különböző feudális hadkontingensek — főúri bandériumok, vármegyei hadak — is harcoltak. Ez utóbbiak szerepéről, nagyságáról a kutatások mai állása szerint még igen keveset tudunk. Az eddig feltárt források arra mutatnak, hogy katonai szerepük csökkent, mozgásterük pedig beszűkült a visszafoglaló háború folyamán. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az, hogy a hadihelyzet kedvező alakulása, valamint ellátási problémák következtében a császári hadvezetés már nem kívánta alkalmazni az alacsony harcértékű főúri bandériumokat és vármegyei csapatokat. Inkább a nemesség anyagi erejére kívántak támaszkodni. A feudális hadkontingensek visszaszorulása másrészt éppen ezzel a törekvéssel függött össze. Ugyanis a permanens háborúskodás és az új adópolitika kikezdte még a leggazdagabb nemesi rétegek anyagi erejét is. Batthyány Ádám például 1698 júliusában arról tájékoztatta Petres György várnagyot, hogy „a mostani Accisás üdökhöz képest, mely nekünk nagy költségeket szaporított, kölletvén magunkat accomodálnunk az üdökhöz, úgy végeztünk Eöcsém Úramékkal, hogy Újvárott Tizenkét Darabantnál többet ne tartsunk”.¹¹¹ Azt pedig, hogy az ország nemessége nem kevés anyagi áldozatot hozott az ország felszabadításáért, elég talán két példával illusztrálnunk. Az Esterházy Pál nádor uradalmába az 1684/85 telén beszállásolt szövetséges katonaság eltartása 166 958 forintot emésztett fel, természetesen legnagyobb részét terményekben.¹¹² Batthyány Ádám 1686 elején saját jövedelméből egyenlítette ki a király által fizetendő katonaság elmaradt zsoldját, mintegy 9400 forintot, s a még fennmaradó tízezer forintnyi összeget a lendvai vár zálogértékének fejében adta. Ezen felül „Azon százötven lovas és száz gyalogos kifizetését, akik tiszt-ségemnél fogva megilletnek, és járandóságuk ebben az összegben benne van, magamra vállalom”.¹¹³

Egyébként várak, uradalmak zálogjoga fejében számos magyarországi nemes is jelentős összegeket kölcsönzött az uralkodóknak. Zichy István gróftól 1686 júliusában és 1692-ben előbb 53 000, majd 25 000 forint folyt be ezen a címen. Erdődy György gróf ugyancsak az 1692-es esztendőben 9000 forintnyi, az esztergomi káptalan és a Forgách familia 65 000, illetve 25 000 forintot kölcsönzött az Udvari Kamara számára.¹¹⁴ Még a középnemes Motesiczky Pál is tudott a kamarának 3000 rajnai forintot kölcsönözni.¹¹⁵

Ezek a terhek pedig sokkalta kisebbek voltak ahhoz képest, melyet a lakosság közvetlenül viselt. Bizonyos adatok szerint 1685-ben a Habsburg birodalom hadiadójának 70%-át Magyarország viselte és a következő évben is a felét.¹¹⁶ Szabolcs vármegye csupán 1685 novemberében és decemberében 26 661 forint értékű porciót adott a téli kvartélyon lévő Götz lovasezrednek.¹¹⁷ Szepes vármegye hadikiadásait ebben az esztendőben 474 000 forintra becsülték, Kassa városa pedig 1689 júniusában 27 300 forintot fizetett hadiadó címén.¹¹⁸ A sort számos adattal folytathatnánk. Viszont a fenti adatok tükrében elgondolkoztató, hogy honnan voltak az országnak ilyen számottevő erőforrásai. Különösen ha meggondoljuk, hogy az ellátás egy részét az oszmán hadvezetés is Magyarországról biztosította.¹¹⁹

¹¹¹ Batthyány Ádám Petres Györgynek. Rohonc, 1698. július 13. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 02997. sz.

¹¹² *Vanyó Tihamér*: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640—1690). *Soproni Szemle*, 1976/2. sz. 127—128. o.

¹¹³ Batthyány Ádám I. Lipótnak. Rohonc, 1686. : Buda ostroma, 1686. 216—217. o.

¹¹⁴ *Jean Beranger*: Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1975.

¹¹⁵ A zálogkölcsön fejében Motesiczky Pál megkapta a Bars vármegyei Nagy-Redve possessiót és praediumot. (A záloglevél jelenleg a család birtokában.)

¹¹⁶ *R. Várkonyi Ágnes*: Magyarország visszafoglalása, 1683—1699. Budapest, 1987. 71. o.

¹¹⁷ Szabolcs vármegye a Götz lovas ezredeknek. Kálló, 1685. december 30. OL P. 707. Zichy cs. lt. Fasc. 285. et. B. Nr. 1. 166. fol.

¹¹⁸ Nyugta a fizetett összegről. Eperjes, 1689. június 18. Kassa város lt., Schwartzenbachiana, 10179. sz.; Buda Expugnata 1686. Budapest, 1986. I. k. 242. o.

¹¹⁹ A törökök 1683/84-ben az ún. Szegedi kozákok 5500 mérő árpát, 1400 mérő lisztet és 1000 mérő búzát vittek Eszékre. A honfoglalástól a polgári forradalomig és a szabadságharc végéig. Csongrád megye évszázadai: Történelmi olvasókönyv. (Szerk.: *Blazovich László*) Szeged, 1985.

Nem véletlen tehát, hogy az ország teherbíró képességének felülvizsgálata igen sürgető feladat, melyre legújában R. Várkonyi Ágnes hívta fel a figyelmet. Szerinte: „Nem csak a Mohácsig elért szintet kell számitásba venni, hanem a másfél évszázad alatt — a veszteségeken kívül — a fejlődés tényeit is. Általában az országos civilizációs posztindusztriális szintet kell gondosan megvizsgálni”.¹²⁰

A hosszú éveken át tartó háború, az ország hadszíntérré válása, a százezernyi fegyveres szövetséges és ellenséges erő eltartásának terhei felőrölték a magyarországi társadalom oly nagy nehézségek árán akkumulált gazdasági erejét. Bercsényi Miklós, Felső-Magyarország főhadbiztosa megrázó sorokkal ecsetelte a háború nyomán kialakult helyzetet: „... de az nyomorúságban fetregő föld, az portiozasnak nehez süllyanal már nemis kiált egyeb hírt, mivel már itt a faluk pusztulása, s abban mégh tengő Szegénységgh igaz szegenysege miat sok helyen igyenesen a Földes Urakra szallot az qvartélyos, az Falukon való elhetetlensegenek okábbul, kit naponként ezen a Földön mindenjkünk varhat magara, de úgy latom mint az mely beteget az orvosok szannak, s nem gyógyítanak úgy veszünk panaszunk millet”.¹²¹

A visszafoglaló háború első időszakában egyes nagybirtokosok és egyházi méltóságok még több száz fős bandériumok élén indultak hadba a török ellen. Esterházy Pál nádor 1682-ben 1000 lovas és 500 gyalogost szándékozik a török ellen vinni, de 1684-ben már csak alig 700 lovas és 300 gyalogos felett parancsol. Míg 1682-ben a főurak és egyházfők katonasága a királyi Magyarországon 4120 lovasból és 1890 gyalogusból állott, addig 1684-ben már csak 2650 lovas és 800 gyalogos szállt harcba az oszmánokkal.¹²²

Az 1680-as évek végétől világhossá vált, hogy Magyarország területének zöméről kiűzték a törököket, így a katonaságot is integrálni kell az új helyzetbe. Magyar katonák és tudósok tollából számos elképzelés született. Esterházy Pál nádor szerint a főkapitányságokat össze kellene vonni és székhelyüket délebbre helyezni. Javasolta, hogy a varasdi, kanizsai és a győri egy főkapitányság legyen, Eszék székhellyel. A dunántúli főkapitányság központja Szeged lenne, míg Felső-Magyarország főkapitánysága Szatmártól egészen Erdély déli határáig húzódná. A végvári katonaság nagyobb részét ezekbe a főkapitányságokba kellene helyezni.¹²³ Forgách Simon egy datálatlan, de valószínűleg az 1690-es évek második felében íródott „Projectum”-ában elsősorban a hadak zavartalan utánpótlására tesz javaslatot. Olyanra, amely nem zsigereli ki a lakosságot. Szükségesnek tartja azt is, hogy: „Az olyan Regimentekből menil több lehet, dislocaltassanak, az Végh és az neoquistika helyekre, úgy mint, Buda, Pest, Sziged [Szigetvár], Szikesfehérvár, Sziklósrá, Uivarban, Leopoldban”.¹²⁴ Valószínűleg Hevenessy Gábor, az oknyomozó történetírás egyik meghonosítója is készített egy tervezetet. Ennek a katonai ügyekről szóló, „Militare” című részében javasolja, hogy az újra megalapítandó generalatusok területén mindegyikben legalább 2000—2000 főnyi magyar katonaságot kellene tartani, melyet a harmincad- és sójvédelmekből fizetnének.¹²⁵

Bár katonai és gazdasági szempontok miatt a végvári katonaság zömét délre kellett volna helyezni, a magyar vitézek mégis régi lakóhelyükhöz ragaszkodtak. Koháry István már 1687 júniusában arról értesítette a nádort, hogy „a Szeredi, Sellyei és Nitrai katonak elejítül fogvást nagyob részint nem akarnak magok lakó helyeikből

120 R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása... 75. o.

121 Bercsényi Miklós Batthyány Ádámnak. Ungvár, 1695. december 2. OL P. 1314. Batthyány cs. lt. Missiles, 06166. sz.

122 Chatalogus Militium. Vienna, 1682. március 20. OL P. 125. Esterházy Pál nádor iratai 4736. doboz. Numerus Militia Hungar[orum]... 1684. augusztus 14. Uo.

123 Iványi Emma: A „Magyar Einrichtungswerk”. In.: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kifűzésnek idején. Discussiones Neogradiensis 4. Salgótarján, 1987. 162—163. o.

124 Projectum (Sine dato) OL P. 287. Forgách cs. lt. 43. cs. 420. fol.

125 Donáth Regina: Egy magyar főúr tervezete a török hódoltság után. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, IV. Budapest, 1968. 300—301. o.

ki bontakozni”.¹²⁶ Hogy miért nem találtak széles körű visszhangra akár a magyar, akár a császári elképzelések, még további kutatásokat igényel.

Bármilyen paradox módon is hangzik, az oszmán hódítás nyomán a középkori magyar állam szétesése valójában kedvezett a társadalmi mobilitásnak. A permanens háború gyakorlatilag a társadalom széles rétegei előtt nyitotta meg a társadalmi fel-emelkedés útjait, vagy az egyéni, vagy a kollektív nemesség elérése felé. Az egyre terebélyesedő hadigépezet egyre több embert kívánt, s jelentkeztek a gazdasági fejlődés igényei is, miközben a demográfiai növekedés lelassult, olykor stagnált a XVI—XVII. század háborús viszonyai következtében, ezért relatív munkaerőhiány lépett fel. Így a földesurak különböző kedvezményekkel kívánták birtokaikhoz kötni a paraszti munkaerőt, olykor még nemességet is szerezve nekik.

Köztudott, hogy a Habsburg dinasztia nem tudta teljes egészében magára vállalni az oszmánok elleni küzdelem roppant terheit. Ezért a növekvő számú magánkatonaság mellett széles teret kapott a végvári katonaság egyéb, főleg mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenysége.

Veszprém várában a 249 magyar katonának 1696-ban 238 háza, 258 hold szántó-földje és 421 kapás szőlője volt, ebből összesen 457 akó bort szüreteltek.¹²⁷ A tihanyi vár őrségének 1701-ben „vagyon egy-egy darab szántó föld ... a mellet a katonasághnak egy egy szekér szena termő rettyik. Ezen vegh hazban Esztendőót altal, Meszarszegh az seregi, kitul Kapitany Úrnak egy Masa fadgyút szoktak adni. Kocsmaz het holnapik az seregi, két holnapig az Apat úri, három holnapik Kapitany Uramy”.¹²⁸ Az idők folyamán így egy gazdálkodó-kereskedő katonaréteg alakult ki, mely helyhez kötött fegyveres szolgálata mellett marhahajtással, borkiméréssel, szőlőműveléssel pótolta az el-elmaradó zsoldot. Ezt az állapotot tarthatatlannak ítélte az ország nádora is, s javasolta, „hogy a magyar katonaságot a horvát ezredek szabályzata szerint kiegészítsék és úgy is fizessék, arányosan mind a gyalogságot; és ne othon gazdálkodjanak, mint eddig”. Így ahogy vannak, ugyanis semmi jót nem tudnak nyújtani, mivel hozzátapadnak házaikhoz és allodiumaikhoz.¹²⁹

A magyar katonarétegek érthetően ragaszkodtak kivívott privilégiumaikhoz, de az oszmánok kiűzésével előállott új helyzetben az abszolutista államrend sorra lezárta a társadalmi felemelkedés csatornáit, s állami, valamint földesúri adóztatásra kényszerítették őket. A palotai katonaságnak például 1700-ban „volt tíz portiója fizetett mindenestül fl. 480.”¹³⁰

Bár a császári adminisztráció végül döntő zömében délszlávokból szervezte meg Magyarországot és Erdély határőrvidékeit, ennek ellenére a végvári katonaság rendszere szívósan tovább élt. Egy 1700-ban kelt kimutatás szerint Keszthelyen, Tihanyban, Vázsonyban és Szigligeten 125 lovas, 227 gyalogos és 505 szabad legény szolgált. A győri generalatusban pedig a következő év elején 437 nembest, 1517 szabad legényt és városi katonát, 630 lovaszt és 948 gyalogost írtak össze.¹³¹ Szolnokon az 1696-os összeírás alkalmával háromszáz magyar katona, privilégiumaira hivatkozva, kivonta magát az adózás alól.¹³² Még a magánföldesúri katonaság újraéledését is megfigyelhetjük egyes megromlott közbiztonságú területen. Károlyi Sándor például 1700-ban hajdúkat telepített károlyi birtokára.¹³³

¹²⁶ Koháry István Esterházy Pálnak. Vienna, 1687. június 12. OL P. 123. Esterházy Pál nádor iratai, Missiles, 2803. sz.

¹²⁷ Hungler József: A török kori Veszprém. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 4. (Szerk.: *Madarász Lajos*) Veszprém, 1986. 152. o.

¹²⁸ A tihanyi katonaság összeírása 1701-ben. OL P. 287. Forgách cs. lt. Series II. Fasc. HH. 43. cs. 222. fol.

¹²⁹ *Iványi Emma*: i. m. 163. o.

¹³⁰ A palotai katonaság összeírása. OL P. 287. Forgách cs. lt. Series II. Fasc. HH. 43. cs. 131. fol.

¹³¹ A győri generalátus összeírása, 1701. február 10. OL P. 287. Forgách cs. lt. Series II. Fasc. HH. 223. fol.

¹³² *Kapovvári Gyula*: A szolnoki vár kialakulása és helye a város települési képében I. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, 1982/83. Szolnok, 1982—83. 164. o.

¹³³ Károlyi Sándor 1700. március 14-én adta ki hajdútelepítő leveleit. OL P. 392. Lad. 7. Nr. 1/a.

Végezetül mindenképpen felvetődik a kérdés: Vajon milyen létszámú fegyveres erő küzdött a törökök ellen? Bár a kutatások még sokban módosíthatják és pontosíthatják eredményeinket, talán nem járunk messze az igazságtól, ha a szövetségesek oldalán küzdött magyar erők létszámát 15 000 és 25 000 fő közé tesszük. Általános felkelés meghirdetésével ugyan jelentősebb létszámú katonaságot lehetett volna felállítani, de a hadi helyzet ezt nem indokolta, az anyagi eszközök véges volta pedig eleve gátat szabott ennek. Érdekes megjegyeznünk ehhez, hogy a hatvanas évek törökellenes háborújának idején a területileg és politikailag egységesebb országban sem tervezték nagyobb haderő felállítását. Egy 1662-ben, vagy 1663-ban kelt nádori tervezet a főpapi és főúri bandériumok, valamint a vármegyék kiállítandó katonaságát 25 525 főben szabta meg.¹³⁴

A török ellen harcoló magyar katonaság létszámának megállapításánál azonban számos egyéb tényezőt is figyelembe kell venni. Például a visszafoglaló háború idején, még a kuruc mozgalom apályának időszakában is, legalább 3—4000 fegyveres harcolt Thököly Imre oldalán. Megfelelő mustralisták híján nem tudjuk megmondani, hogy a császári ezredekben milyen létszámban szolgáltak magyar katonák. A legújabb kutatások nyomán ismertté vált például, hogy a bajor választófejedelem saját költségén egy huszárezredet toborzott. A Lindl Borbula által vezetett ezredben az 1688. június 17-én felvett mustrajegyzék szerint 592 katona szolgált. Itt nem kisebb személyiségek szolgáltak, mint a Rákóczi szabadságharc idején jelentős karriert befutott Csáky István, vagy Forgách Simon.¹³⁵ Ezen kívül valószínűleg már a törökellenes visszafoglaló háború idején is bevett gyakorlat volt, hogy a császári ezredek egy részét a magyar területekről egészítették ki. A spanyol örökösödési háború elején, 1703 márciusában például a Nigrelli ezredbe 200 újoncot toboroztak a felső-magyarországi vármegyékből.¹³⁶

A magyarországi katonaság létszámát ezen kívül befolyásolta az is, hogy számosan idegen hadseregekben vállaltak szolgálatot. Esterházy Miklós nádor egy 1627-es felterjesztésében úgy vélte, hogy „csak az egy Lengyelországba harminc-negyven-ezer ember vándorolt ki a vitézlő rendből” a huszas években.¹³⁷ Ha a külföldi zsoldos-szolgálat a törökellenes háború idején háttérbe is szorult, azt nincs okunk feltételezni, hogy teljesen megszűnt volna. Annál is inkább, mivel a francia és bajor hadsereg kötelékeiben egyaránt megtalálhatók magyar huszáregységek, a Lotharingiai herceg testőrségében pedig magyar hajdúk teljesítettek szolgálatot, de még a svéd uralkodó német ezredeiben is találkozhatunk a magyar katonák neveivel.¹³⁸

A császári hadvezetés az úgynevezett magyar „national miliz” mellett reguláris ezredeket is szervezett a magyarországi katonaságból. Az első reguláris huszárezredet 1688-ban Czobor Ádám alapította. A császári hadseregről egy 1702-ben készített átfogó kimutatás szerint az egész birodalom területén 130 650 katona állt fegyverben, ebből 8000 magyar huszár, 3400 hajdú és a magyarországi várakban lévő úgynevezett szabadcsapatok, melyek létszáma 6800 fő volt.¹³⁹

A magyarországi katonák között számos kiváló vitézzel, csapatparancsnokkal találkoztunk, közülük sokan ezredeiket vezetve harcoltak az oszmánok ellen. Batthyány Ádám gróf, Batthyány Kristóf gróf, Barkóczy Ferenc gróf, az idősebb és az ifjabb Bercsényi Miklós gróf, Bottyán János, Czobor Ádám gróf, Csáky László gróf, Esterházy János Esterházy Mihály, Festetich Pál, Fiáth János, Gombos Imre,

134 Pro moderna inevitabili summa necessitate... (1662/1663 körül). OL E. 211. Limbus II. Series 95. cs. 262—263. fol.

135 *Nagy Lajos*: Az 1688-ban bajor szolgálatba toborzott magyar huszárezred két szemlejegyzéke. In.: Budától-Belgrádig, 255—278. o.

136 Az Udvari Haditanács 1703. március 16. OL A. 14. Insinuata Consilii Bellici 4. cs.

137 *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában. Budapest, 1978. 152. o.

138 *Georg Tessin*: Die deutschen Regimenter der Krone Schweden Teil II. Unter Karl XI. und Karl XII. (1660—1718), 152. o.

139 Specification Aller derenen Regimenten... Anno 1702. HHS:A Reichtagsakten, Fasc. 384.

Пálffy János Károly, Pálffy Miklós, Zichy Imre és Zrínyi Ádám gróf neve talán a legismertebbek közül való. Közülük azonban csak egyedül Pálffy János Károly ért el igen magas, tábornagyi rangot a császári hadseregen. Felvetődött ugyan az a terv 1685—86 táján, hogy vezetésével egy önálló csapattestet hozzanak létre a magyarokból, a császári hadseregen belül, de ez anyagi eszközök hiányában meghiúsult. A magyar tisztikar az ország saját katonaságát vezényelte, de alá voltak rendelve a császári hadvezetésnek. Ez az állapot voltaképpen törvényszerűen alakult így, hiszen a magyar tisztek, képzettségüknél fogva, alkalmatlanok voltak, a korszerű harcászati elveket elsajátított császári hadak vezénylésére.

Tanulmányunkban ugyan magyar vagy magyarországi katonaságról beszélünk, mégis feltétlenül jelezni szeretnénk, hogy korszakunkban az etnikai származás szerepe elenyésző. Elsődlegesen a felekezeti hovatartozás dominált, főként egy olyan küzdelemben, ahol az ellenfél a gyökeresen más társadalmi berendezkedést, vallást és kultúrát képviselő Oszmán Birodalom. A Rákóczi-korabeli szemlelajstromokból tudjuk, hogy az ország szlovák, román és orosz etnikumú népei együtt harcoltak a magyarokkal. Így igen csekély a valószínűsége annak, hogy két évtizeddel előbb, éppen a török hódítók ellen, másképpen lett volna.

Az oszmánok Magyarországról való kiűzését európai koalíció fegyveres ereje tette lehetővé. Bár az ország részvállalása e hosszú küzdelemben nem tekinthető meghatározónak, katonai és gazdasági ereje mégis nélkülözhetetlen volt.

Иштван Цигань

УЧАСТИЕ ВЕНГЕРСКИХ ВОЙСК В ВОЙНЕ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ ТУРОК

Резюме

Войны с турками в 1663—1664 годах продолжали истощать социальный и экономический потенциал Венгрии, а унизительный мир, заключенный в Вашваре, окончательно разделил общество страны и к началу 80-ых годов страна распалась уже на четыре части.

Разрозненное территориально и политически, неразвитое в экономическом отношении венгерское королевство как в военном, так и в политическом отношении играло подчиненную роль в войне против турок после 1683 года.

Новейшие демографические исследования свидетельствуют о том, что несмотря на колоссальные разрушения, численность населения Венгрии пребывала скорее в застое, но не убывала, что уже само по себе весьма весомый фактор. Только благодаря этому было возможно венгерскому королевству выставить войско в 45—50 тысяч человек, когда более крупные, с большим числом населения европейские государства содержали пропорционально меньше воинства. Этот показатель по существу означал максимальное использование потенциала страны.

Хотя венгерское войско, оснащенное большей частью устаревшим оружием, далеко отставало по своей подготовке и тактике от требований эпохи, но легкая кавалерия со своим способом ведения мелких стычек стала успешным дополнительным элементом императорского войска как на западе, так и в сражениях с турками.

На основании различных данных можно заключить, что численность венгерских войск, сражавшихся на стороне союзников, колебалась от 15 до 25 тысяч человек, хотя даже еще во время спада движения куруцев на стороне турок сражалось не менее 3—4 тысячи человек. Однако дальнейшие исследования должны решить, сколько венгерских воинов сражалось в составе императорских и союзных войск, что, видимо, на несколько тысяч человек приумножит численность венгерского войска, сражавшегося на стороне союзников.

István Czirány

TEILNAHME DER UNGARISCHEN TRUPPEN
AN DEM BEFREIUNGSKRIEG GEGEN DIE TÜRKEN

Resümee

Die Türkenkriege von 1664—1664 verzehrten weiter Ungarns soziale und ökonomische Ressourcen, der erniedrigende Frieden von Vasvár spaltete bis ins Extreme die Gesellschaft des Landes, das am Anfang der achtziger Jahre nunmehr in vier Teile zerfiel.

Das territorial und politisch gespaltene, ökonomisch rückständige ungarische Königreich spielte in dem sich nach 1683 entfaltenden Türkenkrieg eine militärisch und politisch gleichermaßen untergeordnete Rolle.

Die neuesten demographischen Forschungen wiesen nach, daß Ungarns Bevölkerungszahl trotz der riesigen Verheerungen eher stagnierte (was an sich schon ein schwerer Faktor war) als abnahm. Nur so war es möglich, ein 45—50 000 Mann starkes Militär auszustellen, während die viel größeren europäischen Länder mit wesentlich höherer Bevölkerungszahl proportional weniger Soldaten unterhielten. Dieser Wert bedeutete eigentlich die maximale Erschöpfung der Ressourcen des Landes.

Obwohl das ungarische Militär, dessen Ausrüstung zum Großteil veraltet war, hinter den Erfordernissen der Epoche hinsichtlich der Taktik und Ausbildung weit zurückblieb, wurde die leichte Reiterei durch ihre auf ein hohes Niveau entwickelte Kampfarm — sowohl im Westen als auch gegen die Türken — ein erfolgreiches Ergänzungselement der kaiserlichen Streitkräfte.

Aufgrund verschiedener Belege ist nachzuweisen, daß der Stand der ungarischen Kräfte, die auf der Seite der Verbündeten kämpften, zwischen 15 000 und 25 000 Mann schwankte. Auf der Seite der Türken standen mindestens 3—4000 Bewaffnete selbst zu der Zeit, als in der Kurutzenbewegung Ebbe war. Wieviel ungarische Soldaten jedoch noch in den kaiserlichen und verbündeten Verbänden kämpften, muß durch die Forschung künftig ermittelt werden, denn die Beantwortung dieser Frage kann ergeben, daß die Zahl der auf der Seite der Verbündeten kämpfenden ungarischen Kräfte sogar um einige Tausend größer war.